

633.51
А-501

Р. АЛИМОВ

**Тахтачиликни
механизациялаш-
тириш даражаси
ва иқтисодий
самарадорлигини
ошириш йўллари**

ЎЗБЕКИСТОН ССР
„БИЛИМ“ ЖАМИЯТИ

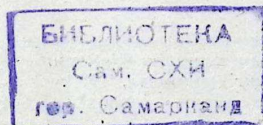
633.51
А-501

Р. АЛИМОВ,
„Билим“ жамиятининг аъзоси

СП. 22916

ПАХТАЧИЛИКНИ
МЕХАНИЗАЦИЯЛАШТИРИШ ДАРАЖАСИ
ВА ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИГИНИ
ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ

№ 60

Ўзбекистон КП Марказий Комитетининг нашриёти
Тошкент — 1970

+

На узбекском языке

Р. АЛИМОВ

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ И ЭКОНОМИЧЕСКАЯ
ЭФФЕКТИВНОСТЬ МЕХАНИЗАЦИИ
ХЛОПКОВОДСТВА

Издательство ЦК Компартии Узбекистана
Ташкент — 1970

Редактор Ш. Тоҳиров
Техредактор Н. Сорокина   Корректор Ж. Абубакиров

Теришга берилди 25/1-71 й. Босишга рухсат этилди 5/IV-71 й.
Қоғоз формати 84×108¹/₃₂. Босма листи 1,25. Шартли босма листи
2,1. Нашриёт ҳисоб листи 2,02. Тиражи 16710. Нашр № 171. Р. 01348.
Заказ № 104. Баҳоси 6 тийин.

Ўзбекистон КП Марказий Комитети нашриётининг босмахонаси.
Тошкент, „Правда Востока“ кўчаси, уй № 26.

А 50

Алимов Р.

Пахтачиликни механизациялаштириш даражаси
ва иқтисодий самарадорлигини ошириш йўллари.

Т., Ўзбекистон КП МКнинг нашриёти, 1970.

40 бет, жадвал. (ЎзССР «Билим» жамияти. № 60).

Алимов Р.

Пути повышения уровня и экономической
эффективности механизации хлопководства.

633.51

КИРИШ

КПСС Марказий Комитетининг июль (1970 йил) Пленуми қишлоқ хўжалигининг моддий-техника базасини тез суръатлар билан мустаҳкамлаш, уни қайта қуроллантириш асосида қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни янада кўпайтириш зарурлигини таъкидлаб кўрсатди. Пленум қабул қилган қарорда қишлоқ хўжалигини унинг моддий-техника базасини бутун воситалар билан мустаҳкамлаш асосида ҳар қачонгидан ривожлантиришнинг яқин вақтларга мўлжалланган биринчи галдаги вазифалари белгилаб берилди. Қишлоқ хўжалигини янги техника асосида қайта қуроллантириш уни тобора ривожлантириш суръатларини белгилайдиган ҳал қилувчи фактор эканлиги алоҳида қайд этилди.

Маълумки, Совет ҳокимияти йилларида қишлоқ хўжалиги катта муваффақиятларга эришди. Давлат статистика маълумотларига қараганда, СССРда 1968 йили қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқариш 1913 йилдагига нисбатан 2,9 марта, меҳнат унумдорлиги эса ана шу вақт мобайнида 4,7 марта ортиган. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги меҳнаткашлари ҳам сезиларли ютуқларга эришдилар. Республика қишлоқ хўжалигининг умумиттифоқ меҳнат тақсимидаги роли ва ўрнини белгиловчи ихтисослашган соҳа — пахта етиштириш айниқса тез ривожланди. Агар революциягача бўлган даврда атиги 500 минг тоннадан бир оз кўпроқ пахта етиштирилган бўлса, ҳозирги пайтда 4 миллион 668 минг тоннадан зиёд, яъни 9 барабар кўп пахта етиштирилмоқда.

Бироқ, қишлоқ хўжалигининг шу йиллар мобайнидаги ўсишини бутун халқ хўжалигининг, айниқса саноатнинг ривожланиш суръатларига таққослаганда унинг суст ривожланганлиги маълум бўлади. Масалан, 1968 йили 1913 йилдагига қараганда саноат ялпи маҳсулоти

78,6 марта, шу жумладан машинасозлик ва металлни қайта ишлаш саноати маҳсулоти 75 марта, енгил саноат маҳсулоти 19,5 марта, озиқ-овқат саноати маҳсулоти 14,5 марта ортган бўлса, қишлоқ хўжалик маҳсулоти, юқорида айтиб ўтилганидек, бор-йўғи 2,9 марта кўпайган.

Албатта, саноат, айниқса оғир саноат тез суръатлар билан ривожланиши лозим, бусиз халқ хўжалигининг барча соҳаларини, шу жумладан қишлоқ хўжалигини ҳам техника билан қайта қуроллантириш мумкин эмас. Лекин, бизнинг фикримизча, бу фарқ ниҳоятда катта, шунинг учун ҳам қишлоқ хўжалиги мамлакат аҳолисининг қишлоқ хўжалик маҳсулотларига, саноатнинг эса хом ашёга бўлган тобора ортиб бораётган эҳтиёжларини етарли даражада таъминлай олмаётир.

КПСС Марказий Комитетининг июль (1970 йил) Пленумида КПСС Марказий Комитетининг Бош секретари ўртоқ Л. И. Брежневнинг «Қишлоқ хўжалиги соҳасида партиянинг навбатдаги вазифалари» ҳақида қилган докладида таъкидлаганидек, «СССРда социализм қурилганлиги ва коммунизмнинг моддий-техника базасини вужудга келтириш йўлида халқимиз қилган самарали ишлар, табиийдирки, халқнинг моддий фаровонлигини ўстиришга ва унинг хилма-хил талабларини оширишга олиб келди. Бу эса биздан аҳолининг ва умуман халқ хўжалигининг ўсиб бораётган талаблари қандай қондирилаётганлигига ўзимизнинг асосий эътиборимизни қаратишни талаб қилар эди».

Агар қишлоқ хўжалигини ривожлантириш якунларига ана шу нуқтаи назардан қарасак, тан олиш керакки, унинг суръатлари ҳали етарли даражада эмас.

Партиямиз КПСС XXIII съездида ва КПСС Марказий Комитетининг қишлоқ хўжалиги масалалари муҳокамасига бағишланган Пленумларида қишлоқ хўжалигидаги мавжуд аҳволни ҳар томонлама чуқур таҳлил қилиб, қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини интенсивлаш, ҳар томонлама механизациялаштириш ва иқтисодий рағбатлантириш йўли билан қишлоқ хўжалигини юксалтириш суръатларини тезлаштириш ва самарадорлигини оширишга қаратилган йирик тадбирлар системасини ишлаб чиқди.

Қишлоқ хўжалигига капитал сарфлашнинг ортиши, ҳар хил қишлоқ хўжалик маҳсулотлари, айниқса ғалла,

чорвачилик маҳсулотлари ва пахта харид нархларининг оширилиши ҳамда давлат билан колхозлар ўртасидаги ўзаро муносабатни такомиллаштиришнинг бошқа формалари (гарантияланган меҳнат ҳақи, пенсия таъминоти ва социал страхование даромад солиғининг реформа қилиниши, тўғридан-тўғри банклар орқали қарз бериш, хўжалик мустақиллиги ҳуқуқларининг кенгайтирилиши ва ҳоказолар) колхозларнинг ишлаб чиқаришини янада кенгайтириш учун ғоят мақбул иқтисодий шароитларни вужудга келтирди.

Бу вазифаларнинг ҳозирги босқичда ҳал қилиниши техника тараққиёти шароитида амалга оширилмоқда ва қишлоқ хўжалигининг моддий-техника базасини ҳар томонлама мустаҳкамлашни кўзда тутмоқда.

Қишлоқ хўжалигининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш — бу жуда мураккаб жараён бўлиб, ишлаб чиқаришнинг барча воситаларини интенсивлаштиришга қаратилгандир. Бу ишда асосий ва ҳал қилувчи нарсa, КПСС Марказий Комитетининг июль (1970 йил) Пленумида таъкидланганидек, механизациядир.

Деҳқончилик маданияти ва ҳосилдорликни ошириш, меҳнат унумдорлиги ва ишлаб чиқариш самарадорлигини ўстириш, қишлоқ хўжалик меҳнаткашларининг меҳнатига ҳақ тўлаш ва моддий манфаатдорлиги даражаси, оқибат натижада, ана шунга боғлиқдир.

Ҳозирги пайтда яратилган қулай иқтисодий шароитда механизация ҳал қилувчи омил бўлиб, техника прогресси ва қишлоқ хўжалигидаги социал-иқтисодий қайта қуришларга доир барча вазифалар — колхоз мулкани умумхалқ мулки даражасида умумлаштириш, қишлоқ хўжалигидаги меҳнатни хилма-хил кўринишдаги индустриал меҳнатга айлантириш, шаҳар ва қишлоқ ҳаёти шароитидаги мавжуд тафовутларни бартараф этиш вазифаларини ҳал қилишнинг асосидир.

Республикаимизнинг Фарғона областидаги пахтачилик колхозлари механизация, химизация ва мелиорацияни кенг қўлланиш асосида меҳнат унумдорлигини тинмай ошириб бориш ва пахта етиштиришни янада кўпайтириш имкониятини берадиган қудратли моддий-техника базасига эга. Бу ерда пахта ҳосилдорлигини ошириш ва пахта етиштириш ҳажмини кўпайтиришда анчагина муваффақиятлар қўлга киритилди. Область колхозларида 1962 йили ҳар гектар ердан 19,6 центнердан ҳосил олин-

ган бўлса, 1968 йили ҳосил 25,2 центнерга кўтарилди ёки ҳосилдорлик 29 процентга кўпайди. Кейинги уч йил мобайнида пахта етиштириш аввалги уч йилдагига нисбатан йилига 34 минг тоннага ортди.

Фарғона областида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг умумий ҳажмида пахта етиштирувчи 117 колхоз салмоқли ўрин эгаллайди. Уларнинг ҳиссасига 1968 йили сугориладиган майдонларнинг 70,5 проценти, шу жумладан пахта майдонларининг 71,6 проценти, етиштирилган ялпи қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг 71,6 проценти ва ялпи пахта ҳосилининг 72,2 проценти тўғри келди. Республика колхоз ишлаб чиқаришининг умумий ҳажмида улар зиммасига пахта майдонларининг 9,8 проценти, ялпи пахта ҳосилининг 12,1 проценти, ялпи қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг 11,3 проценти, ишлаб чиқариш мақсадларига йўналтирилган асосий маблағларнинг 13,3 проценти ва меҳнат ресурсларининг 13,0 проценти тўғри келади.

Шунга қарамай, қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқариш даражаси ўсиб бораётган имкониятлар ва давр талабларига жавоб бермайди. Бунинг устига айрим хўжаликлар ялпи пахта ҳосилини камайтириб юбордилар, чорвачилик ва бошқа соҳалар сустривожланмоқда. Фақат Бағдод ва Охунбобоев районларининг хўжаликларигина кейинги икки йил мобайнида (1968—1969 йиллар) давлатга 165 минг тоннага яқин пахтани кам топширдилар. Фарғона районидаги колхозларда ҳосилдорлик сезиларли даражада пасайди.

Шуни таъкидлаш керакки, область колхозларининг техника билан қуролланишининг ўсиши умуман пахтачилик (деҳқончилик) технологияси ва системаларини сифатли қайта қуриш билан етарли даражада қўшиб олиб борилмаётир. Ваҳоланки, деҳқончилик системасини яхшилаш, ишлаб чиқаришни ташкил қилиш ва ишлаб чиқариш маданияти даражасини ошириш, ўз вақтида В. И. Ленин томонидан кўрсатиб ўтилганидек, қишлоқ хўжалик корхоналарини интенсивлаш ва ҳар томонлама механизациялаш ишига қўшимча маблағлар қўйиш самарадорликни оширишнинг мутлақо мажбурий шартларидан биридир.

Бу талабларни бузиш, биринчи галда, техника билан қуролланиш ва меҳнат унумдорлигини оширишнинг непропорционаллитига ўз ифодасини топмоқда.

Масалан, Фарғона области колхозларида асосий фондларнинг ўсиши йилига (1965—1968 йиллар) 8 процентни ташкил этгани ҳолда, айти вақтда маҳсулотнинг йиллик ўсиши фақат 1,7 процентни ташкил қилган. Бу шунга олиб келадикки, техника билан қуролланиш даражасининг ортиши ҳамма вақт ҳам қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришининг иқтисодий самарадорлигини тегишлича оширишни таъминламаётир. Шу муносабат билан машина техникаси фондларининг ўсиши билан унинг потенциал самарадорлигини реализация қилиш имкониятлари ўсиши, техника билан қуролланишнинг ўсиши билан меҳнат унумдорлиги ўртасидаги диспропорцияни бартараф этиш йўллари ва сабабларини синчиклаб ўрганиш зарурати туғилади.

МЕҲНАТ ВА МОДДИЙ ХАРАЖАТЛАРНИ КАМАЙТИРИШ РЕЗЕРВЛАРИ

Фарғона областидаги колхозларнинг машина техникаси билан узлуксиз қуроллантирилиши натижасида бу ерда пахта етиштиришдаги кўп меҳнат талаб қиладиган ишларга меҳнат сарфини пахтачиликда замонавий технологик жараёнларни бажаришда от-улов ва қўл меҳнатидан фойдаланилгандагига нисбатан анча камайтиришга эришилди. Агар бир гектар майдонга от-улов ва қўл меҳнати сарфи 3404 киши-соатни (В. И. Платонов маълумотларига кўра) ташкил этган бўлса, 1966—1968 йилларда Фарғона области колхозларида бу кўрсаткич 1086 киши-соатни ташкил этди, яъни 2318 киши-соат иқтисод қилинди, ёки меҳнат сарфи 3,1 марта камайди.

Ҳозирги пайтда ерни шудгорлаш, экиш ва культивация ишлари тўла механизациялаштирилган. Ёўзани машина ёрдами билан чеканка қилиш иши эса фақат 8 процент, область колхозларида ҳосилни машина билан териб олиш 29 процентга яқин бажарилмоқда. Механизациялаш даражасини характерловчи кўрсаткичлардан бири — машина-трактор парки томонидан шартли гектарларда барча экинларнинг бир гектарига бажарилган ишларнинг ҳажмидир. Фарғона областидаги колхозларда барча экин майдонларининг ҳар бир гектарига 1962 йилда 15,2, 1968 йилда эса 25,2 шартли гектар трактор иши бажарилди. Ўз-ўзидан маълумки, бу ерда механизациялаш даражаси 66 процентга ортди.

Бироқ ҳозирги пайтда яратилган машиналар системаси ва колхозларнинг техника билан қуролланиш даражаси механизациялаштириш ишлари даражасини анча ошириш ҳамда бир гектар экин майдони ва бир центнер пахта учун сарфланадиган харажатларни камайтириш имконини беради. Замонавий машиналар системасида яширинган меҳнат унумдорлигини ошириш резервларини юзага чиқариш учун биз меҳнат ва моддий воситалар сарфини қишлоқ хўжалик йилининг мавсумлари бўйича, уларда эса операциялар бўйича таҳлил қилдик. Бунда Фарғона областидаги илғор бригада ва хўжаликлардаги меҳнат сарфининг ўртача кўрсаткичлари таҳлили берилди. Олинган натижалар 1-жадвалда келтирилди.

1-жадвал

Фарғона области колхозларида бир гектар майдондаги гўзага сарфланган меҳнат харажатлари даражасининг йиллар бўйича ўзгариши

(киши-соат)

		ЎзССР колхозларида 1965 й.	1967 йил			Фарғона области колхозларида технология перспективаси ва машиналар системаси ўзлаштирилганда
			умуман Фарғона области колхозлари бўйича	К. Маркс номли колхозда	3-бригада	
1	Экишгача бўлган ишлар ва чигит экиш	151,2	165,1	127,6	100,6	46,0
	Шу жумладан:					
	жорий планировка	28,7	31,9	23,4	18,5	0,9
	ўғит тайёрлаш ва ўғитлаш	28,7	45,0	34,3	18,3	4,0
	шўр ювиш ва запас сугориш	15,4	34,0	23,9	32,6	15,0
	чигит экиш	8,9	10,6	13,5	15,5	2,4
	бошқа ишлар	—	43,6	32,4	15,6	0,4

		ЎзССР колхозларида 1965 й.	1967 йил				Фарғона области колхозларида технология перспективаси ва машиналар системаси ўзлаштирилганда*
			умуман фарғона области колхозлари бўйича	К. Маркс номли колхозда	3-бригадада		
2	Ўўзага ишлов бериш, . . . Шу жумладан:	373,1	403,5	277,6	262,7	260	
	букетларни яганалаш ва тўғрилаш	32,7	29,8	30,5	35,7	20,8	
	бегона ўтларни юлиш ва чопиқ қилиш	141,7	194,8	128,6	118,9	90,6	
	вегетацион суғоришлар .	65,8	67,1	32,0	44,1	31,0	
	ўғит солиш	—	—	7,9	11,2	—	
	чеканка	26,6	27,6	23,3	23,9	7,7	
	бошқа ишлар	—	84,2	55,3	28,9	—	
3	Ҳосилни йиғиб-териб олиш	465,5	496,2	243,9	189,2	74,3	
	Шу жумладан:						
	қўл билан пахта териш .	237,0	300,2	66,9	40,7	42,8	
	машина теримидан кейин подбор қилиш	30,1	27,7	35,0	14,7	2,0	
	кўрак териш	51,1	55,4	4,7	22,4	0,71	
	тозалаш, қуриштиш	—	34,1	15,9	26,9	2,0	
	бошқа ишлар	—	73,5	88,3	83,7	12,3	
4	Жами харажат	904	1064,8	620,3	552,5	380	

* И з о х: Ушбу ҳисоблар 1980 йилдан кейин ўзлаштириладиган технологик картага биноан ишлаб чиқилган. Ўзбекистон ССР Госпланининг тахминий ҳисобларига кўра, бир гектар майдондаги экинлар учун бўладиган меҳнат харажатлари плани ҳосилдорлик гектарига 29—30 центнердан бўлганда 520 киши-соат ҳажмида белгиланган. Биз бу маълумотни перспективга асос қилиб олдик.

Жадвалдан кўриниб турибдики, меҳнат сарфлари қишлоқ хўжалиги йилининг турли даврларида жуда нотекис тақсимланган. Бир гектар майдондаги ғўзага сарфланадиган умумий 1065 киши-соатдан 15,6 проценти экишгача бўлган ишларга ва чигит экишга, 37,9 проценти ғўза парваришига, 46,5 проценти ҳосилни йиғиб-тариб олишга сарфланади. Сарфлар даражасидаги бу тафовутлар пахта етиштиришдаги технологик операцияларнинг сермеҳнатлигигагина эмас, балки биринчи галда бу ишларнинг қанчалик механизациялаштирилганлигига ҳам боғлиқдир. Экин экишгача бўлган ишларга ва ғўза парваришига энг кам миқдорда меҳнат сарфланади. Буни ана шу даврдаги ишларни механизациялаштириш даражасининг юқорилиги билан изоҳлаш мумкин.

Меҳнат харажатлари орасида вегетация даврида бўладиган харажат катта ўрин тутати. Бу шунинг натижасидирки, вегетация давридаги сермеҳнат ишларнинг кўпчилиги ҳалигача механизациялаштирилмаган. Бундай ишлар жумласига бегона ўтларни йўқотиш, жўяк очиш ва букетларни текислаш, шунингдек вегетатив суғориш ишлари кириди.

Энг катта сарф ҳосилни йиғиб-тариб олиш даврига, шу жумладан пахтани қўлда теришга, машина теримидан сўнг ерга тўкилган пахталарни йиғиб-тариб олишга кетади. Ўз-ўзидан маълумки, ҳар бир давр бўйича пахта етиштиришнинг энг кўп меҳнат талаб қиладиган процессларини янада тўлароқ механизациялаштириш ҳисобига меҳнат харажатларини камайтириш резервлари бор.

Ана шу резервларнинг мавжудлиги жадвалда келтирилган, Охунбобоев районидаги К. Маркс номли илғор колхоз ва шу хўжаликнинг 3-бригадасидаги харажатларнинг суммаси ҳамда структурасини кўрсатувчи маълумотлардан айниқса яққол кўриниб турибди. Агар Фарғона области колхозлари бўйича бир гектар экин майдонига ўрта ҳисобда 1065 киши-соат сарфланса, К. Маркс номли колхозда ҳосилдорлик анча юқори бўлган бир шароитда 620 киши-соат, ҳосилдорлик бундан ҳам юқорироқ бўлган (гектаридан 29 центнер) 3-бригадада эса 553 киши-соат сарфланган.

Айниқса шунга эътиборни жалб қилиш керакки, К. Маркс номли колхозда машиналар системаси ва хўжаликнинг техника билан жиҳозланиш даражаси деярли

областдаги бошқа барча колхозлардаги кабидир. Бунинг устига К. Маркс номли колхозда меҳнатга лаёқатли кишиларга ҳисоблаганда техника билан қуролланиш даражаси областдаги ўртача кўрсаткичдан пастдир.

Мазкур илғор колхознинг меҳнаткашлари меҳнат унумдорлигини деярли икки баравар оширишга мавжуд техникадан самарали фойдаланиш, ишлаб чиқаришда технологияни тобора такомиллаштириш ва меҳнатни яхши ташкил этиш йўли эришдилар.

Шу нарса диққатга сазоворки, илғор колхозлар ва бригадалардаги меҳнат сарфи ҳозирнинг ўзидаёқ перспектив технология ва машиналар системасини ўзлаштиришда қўлга киритилиши мумкин бўлган кўрсаткичларга яқинлашмоқда. Яна шуни ҳам таъкидлаб ўтмоқ керакки, Охунбобоев районидаги Карл Маркс номли, Риштон районидаги «Коммунизм» колхозларида оз меҳнат сарфлаган ҳолда юқори ҳосил олиш мустаҳкам характерга эга бўлмоқда.

Гарчи жонли меҳнат унумдорлигининг ўсиши механизация самарадорлигининг энг муҳим кўрсаткичи бўлса-да, аммо бу техникани жорий этиш ва механизациялаштириш даражасини оширишдан келиши мумкин бўлган самарадорлик ҳақида яққол тасаввур бермайди. Механизациянинг иқтисодий самарадорлигини аниқлашда бутун жамоат меҳнатини иқтисод қилишни назарда тутмоқ керак. Биз Фарғона области колхозлари пахтачилигидаги сарфларнинг структураси, йиғиндиси ёки ишлаб чиқариш чиқимларини тракторлар ва қишлоқ хўжалик машиналари амортизациясидан тушадиган маблағларни; техниканинг жорий ремонт ва ёнилғи ҳамда мойлаш материалларига кетадиган сарфлардан тушадиган маблағларни ҳисобга олган ҳолда бир группа колхозлар мисолида қараб чиқдик. Ишлаб чиқаришнинг кўрсатиб ўтилган моддий чиқимлари асосан харажатларнинг пахта таннархининг умумий структурасида машина-трактор паркиннинг иши билан боғлиқ бўлган ўртача миқдори ҳақида тасаввур беради.

Ҳозирги вақтда бир центнер пахтанинг таннархини 32 сўм ҳисоблаганда, меҳнат ҳақи 22,5 сўмни ёки 70 процентдан ортиқни ташкил этади. Механизациялаштириш даражасининг ўсиши машина-трактор паркиннинг кенгайтирилиши ва такомиллаштирилишига боғлиқдир. Бу, ўз навбатида, маҳсулот етиштиришга қилинган харажат-

лардаги ўтмиш меҳнат ҳиссасининг ортишига янада кўпроқ ёрдам беради, яъни техника қиймати ўсиб боради, натижада унинг ремонтни ва амортизациясига ажратиладиган харажатлар ҳам кўпаяди.

Биз юқорида санаб ўтилган харажатлар бўйича моддий чиқимларни ремонт ва амортизацияга, шунингдек тасдиқланган нормативлар асосида ҳисоблаб чиққанмиз. Амортизация ва жорий ремонтга белгиланган маблағлар миқдорини аниқлаш учун зарур техника қиймати ҳам аниқланган эди.

Техникага бўлган эҳтиёж ишнинг кўплаб трактор ва қишлоқ хўжалик машиналарига талаб кучайган айни қизгин палласида аниқланди.

Комплекс механизация ўтмиш меҳнат ҳиссасини кўпайтирган ҳолда жонли меҳнат ҳиссасини камайтириш ва шу асосда меҳнат унумдорлигини узлуксиз ошириш жараёнини кўзда тутди. Фарғона области колхозлари шароитидан келиб чиқиб қилган ҳисоб-китобларимиз шунки кўрсатадики, ўтмиш меҳнатнинг салмоғи ўсиши муносабати билан яқин келгусида бир центнер пахтанинг таннарни структурасида меҳнат ҳақининг миқдори 45 процентга камаяди, машина-трактор паркига қилинадиган харажатлар эса 15 процентдан 23 процентгача ошади.

Энг кўп механизациялаштирилган жараёнларда жонли меҳнат харажатларининг салмоғи нисбатан паст бўлади. Масалан, ҳозирги вақтда текис шудгорлашда амортизация ва техника ремонтни орқали, шунингдек ёнилғи ва мойлаш материаллари қиймати орқали ифодаланган ўтмиш меҳнат ҳиссаси 42,2 процентни, жонли меҳнат (механизаторларнинг меҳнат ҳақи) 57,8 процентни; шунга мувофиқ культивацияда 41,8 ва 58,2 процентни ташкил этади. Шунга ўхшаш мувофиқлик экишдан олдин ерни ишлаш, зараркунандаларга ва ўсимликнинг касалликларига қарши кураш, илдиз ковлаш, вақтинчалик суғориш тармоқларини текислаш каби тўла механизациялаштирилган операцияларда ҳам учрайди. Камроқ механизациялаштирилган операцияларда эса жонли меҳнат харажатлари 80 ва ундан ҳам ортиқ процентни ташкил қилади. Хуллас, вегетацион суғориш, бегона ўтларни йўқотиш каби жараёнларда пахтанинг таннарни ҳозиргача асосан жонли меҳнат сарфларидан шаклланади.

Фарғона областининг илғор хўжаликлари тажрибаси

ва илмий муассасалар ишлаб чиққан ҳамда тавсия этган такомиллаштирилган технологияга асосланиб иш юритаётган колхозларида моддий харажатларни камайтириш ва ишлаб чиқариш унумдорлигини ошириш резервлари ана шулардан иборат.

ПАХТА ТЕРИМИНИ МЕХАНИЗАЦИЯЛАШТИРИШ ДАРАЖАСИНИ ОШИРИШ АСОСИДА ПАХТАЧИЛИК МАҲСУЛДОРЛИГИНИНГ УСИШИ

Фарғона области колхозларида пахтачиликдаги техника прогрессининг бош иқтисодий проблемаси пахтани механизация ёрдамида териб олишдир. Чунки уч ойдан кўпроқ давом этадиган пахта терими жуда кўп миқдордаги ишчи кучларини талаб қилади.

Пахтани қўлда териш — пахта етиштириш учун сарфланадиган бир йиллик меҳнатнинг деярли ярмини талаб қилувчи энг оғир меҳнат жараёнидир. Меҳнат унумдорлиги бир киши-кунига ҳисобланганда 30—35 килограмм пахтани ташкил этади. Юз гектар майдондаги ҳосилни териб олиш учун эса 115—135 киши кучи талаб қилинади. Ҳосилни йиғиб-териб олиш учун сарфланадиган пул харажатлари пахта таннархининг учдан бир қисмига тўғри желади. Шунинг учун ҳам партия ва ҳукуматимиз пахта йиғим-теримида комплекс механизациядан фойдаланиш масаласига доимо катта эътибор бериб келмоқда.

Пахта теримини механизациялаштириш проблемаси пахта териш машиналарини жорий қилиш билан маълум даражада ҳал этилгандир. Ҳозирги вақтда республикамизнинг пахтачилик хўжаликларида пахтани машинада теришнинг қуйидаги технологияси қўлланилмоқда: дала-ларни машина теримига тайёрлаш, яъни машина айланадиган жойларни ҳозирлаш, вақтинча суғориш ариқлари ҳамда ўқариқларни планировка қилиш (текислаш) ва ғўза баргларини тўктириш, пахтани машина билан икки марта териш, машина теримидан кейин подбор ўтказиш ва тўкилган-сочилган ҳосилни териб олиш.

Монографик тадқиқотлар натижалари шуни кўрсатадики, пахта теримини механизациялаштириш даражасининг оширилиши меҳнат унумдорлигини 14 процентдан 25 процентгача оширади, 1 гектар ердаги пахтага меҳнат сарфини 10,5 процент камайтиради, бир тонна пахтани етиштириш учун меҳнат унумдорлигини 24 процент оширади. Бунда бир тонна пахтанинг таннархи 9

сўмга арзонлашади, бир киши ҳисобига ялпи маҳсулот етиштириш миқдори эса 8 процентдан зиёдроқ кўпаяди. САМШИМСХ берган маълумотларга кўра, ингичка толали пахтани, шунингдек совет оқ пахтасини босқич-ма-босқич териб олиш терим ишларида республика бўйича 18 миллион киши-кунини тежаб қолиш, ҳар бир сменада 300 мингга яқин теримчидан бошқа ишларда фойдаланиш, бир тонна пахта етиштириш учун сарфланадиган маблағдан камида 20 сўми ёки бир гектар ерда етиштириладиган пахтага қилинадиган сарфдан 50 сўми тежаб қолиш имкониятини беради.

Пахтани машинада теришнинг амалдаги тажрибаси машина теримининг жуда катта иқтисодий фойдаси борлигини, ҳатто қисман механизациялаштирилганда ҳам худди шундай фойдали эканлигини кўрсатади. Бунда иқтисодий натижалар кўп жиҳатдан пахтанинг ҳосилдорлик даражаси, шунингдек агрегатларнинг кунлик ва мавсумдаги унумдорлиги билан белгиланади. Бу боғлиқлик бизнинг томонимиздан СоюзНИХИнинг иқтисод бўлими билан ҳамкорликда икки қаторли пахта териш машинасининг нормалари бўйича қўл теримига таққослаб тадқиқ қилинган (2-жадвал).

Жадвалдан кўриниб турибдики, мавсумий иш унуми 45 тоннадан кам бўлган пахта териш машиналарини қўлланиш иқтисодий самара бермайди. Мавсумда 45 тонна пахта терилганда машина теримининг таннархи амалда қўлда териш таннархига барабарлашади. Агар ҳар гектар ердаги пахта ҳосилдорлиги 15 центнердан кам бўлса, унда пахтани машинада териш қўлда теришдагига нисбатан қимматроққа тушади. Пахта ҳосилдорлигининг ошиши билан ҳар бир терим машинасининг ўртача мавсумий иш унуми ҳам ошади, ҳосилни механизация воситасида териб олиш чиқимлари қисқаради.

Юқори ҳосил етиштирилганда қўл терими унумдорлиги ҳам ошади. Шу билан бирга пахта теримининг таннархи арзонлашади. Аммо пахтани қўлда теришда бу жараёнлар анча секинлик билан ўтади, шунинг учун ҳосилдорлиқнинг ўсиши ва терим агрегатларининг мавсумий иш унуми ошишига қараб терим таннархи ҳосилни қўлда теришдагига нисбатан кўп даражада арзонлашади. Ҳар гектар ердан 40 ва ундан ортиқ центнердан ҳосил етиштирилганда мавсумда бир пахта териш машинасининг иш унуми 120 тоннани ташкил қилади. Терим муддати

**Машина теримининг пахта ҳосилдорлиги ва машиналарнинг
мавсумий иш унумига қараб иқтисодий самарадорлиги
(В. И. Платонов маълумоти бўйича)**

Пахта ҳосил- дорлиги ц/га	15	20	25	30	40 ва ун- дан юқо- ри
Кўрсаткичлар					
Битта машинанинг мавсу- мий иш унуми (тонна ҳи- собда)	45	60	76	90	120
Бир тонна пахтани териш таннархи (сўм билан)					
а) машина билан терилганда	64,63	53,96	46,95	42,07	36,90
б) қўл билан терилганда..	65,15	61,73	60,60	58,38	57,56
Машина теримида қўл те- римидагига нисбатан тан- нархнинг камайиши, қўл теримида (процент ҳисо- бада)	0,8	12,7	22,5	28,0	36,0
Тўкилган пахтани машина билан териб олганда . .	5,0	17,7	26,7	33,6	42,0

эса 36 процентга қисқаради. Пахта териш машиналари конструкцияларини такомиллаштириш ва улардан пахтачиликда фойдаланиш тобора кўпроқ фойда келтирмоқда.

Пахта териш машиналари кенг қўлланилаётган хўжаликларда машина теримига кетадиган сарфлар қисқараётгани ва бошқа механизациялаштирилган ишларда меҳнат унумдорлиги ортаётгани ҳамда пахтанинг таннархи камаяётгани кўзга яққол ташланиб турибди. Биз бу ҳақда аниқ тасаввур ҳосил қилиш учун областдаги 105 та пахтачилик колхозларининг натижаларини таҳлил қилдик (3-жадвал).

Жадвалдан кўриниб турибдики, йиғим-теримда механизациядан фойдаланиш даражаси энг паст бўлган биринчи группадаги хўжаликларга қараганда колхозларнинг 5-группасида машина теримининг даражаси 5,5 марта зиёддир. Машина теримининг ҳажми бўйича бундай кескин фарқ қилиш ҳолларига бепарво қараб бўл-

майди. Шуниси ҳам борки, машина теримининг ортиши область хўжаликларининг асосий кўрсаткичларига жиддий равишда таъсир кўрсатади. Жадвалда келтирилган рақамларнинг гувоҳлик беришича, 5-группада битта пахта териш машинасининг иш унумдорлиги 1-группадагига нисбатан икки барабар ортган, тўғридан-тўғри гектар бошига қилинадиган меҳнат сарфлари 61 процент қисқарган. Бир тонна пахта етиштириш учун тўғридан-тўғри сарфланган киши-кун 67 киши-кундан 42 киши-кунигача, аниқроғи 62 процентдан зиёдроқ камайган, меҳнат унумдорлиги пахтачиликда ҳисобланган ялпи маҳсулот таннарни бўйича меҳнатга яроқли ҳар бир кишига 1,37 марта ошган, ялпи маҳсулот таннарини бир киши-кунига ҳисоблаш бўйича эса 1,47 марта кўпайган.

Машина терими ҳажмининг ортиши билан ишга яроқли бир киши ҳисобига пахта экиш нагрузкаси 0,88 гектардан 1,35 гектарга ошди. Иккинчи томондан, хўжаликлар группасида механизациялаштириш даражасининг ўсиши билан сарфиёт фонди 25 процентга камайди, ҳисобот фонди эса, ҳосилдорлик тахминан бир хил бўлган ҳолда 1,32 марта ортди.

Айрим хўжаликларда тўпланган ва 1967 йилда йиғим-терим ишларини механизациялаштириш натижаларини кўрсатувчи материаллар пахта териш машиналарини қўлланиш юксак иқтисодий самара беришидан далолат беради (4-жадвал).

Жадвалдан кўриниб турибдики, Охунбобоев районидаги К. Маркс номли колхозда териб олинган бир тонна пахта учун сарфланган меҳнат область колхозлари бўйича сарфланган ўртача меҳнатга нисбатан 1,92 марта, шу колхознинг 3-бригадасида эса 2,76 марта кам бўлган.

Механизациялаштириш даражасининг юқори бўлиши ишлаб чиқариш илғорларига пахта етиштиришда умумий меҳнат сарфларини кескин камайтиришга ҳам ёрдам берган. Агар область колхозлари бўйича бир тонна пахта етиштириш учун ўртача меҳнат сарфи 408,5 киши-соатни ташкил этган бўлса, Охунбобоев районидаги К. Маркс номли колхозда фақат 252 киши-соатни (яъни ўртача кўрсаткичдан 1,62 марта кам), шу колхознинг 3-бригадасида эса 213,7 киши-соатни (яъни ўртача кўрсаткичдан 1,92 марта кам) ташкил этган.

Пахтачиликни ривожлантиришда меҳнатнинг ролини унутмаган ҳолда ишлаб чиқариш технологиясини тако-

Фарғона областидаги пахта теримини механизациялаштириш
даражаси турлича бўлган колхозларнинг кўрсаткичлари
(1967—1968 йилларнинг маълумотлари бўйича)

	Пахтани машинада териш ҳажми бўйича колхозлар группалари (процент ҳисобида)				
	18 гача	18,1—28	28,1—38	38,1—48	48 дан юқори
Машинада пахта териш ҳажми (процент ҳисобида)	10,7	23,9	32,8	40,9	59,9
Группадаги колхозлар сони	24	32	30	12	7
Бир машинада терилган пахта (тонна ҳисобида)	48	93	110	99	97
Пахта ҳосилдорлиги (гектари- дан центнер ҳисобида)	24,6	26,4	25,4	25,5	23,7
Ишга яроқли бир кишига тўғ- ри келган экин майдони (гек- тар ҳисобида)	0,88	0,75	0,93	1,12	1,35
Бир гектар пахта майдонига тўғридан-тўғри сарфланган меҳнат (киши-куни ҳисобида)	164	165	144	135	100
Шунингдек, бир тонна пахта учун сарфланган меҳнат (ки- ши-куни ҳисобида)	67	62	57	53	42
Ишга яроқли бир киши ҳисо- бига етиштирилган ялпи ҳо- силнинг қиймати (сўм ҳи- собида)	1160	1040	1250	1420	1590
Шунингдек, бир киши-кунига етиштирилган ялпи ҳосил- нинг қиймати (сўм ҳисобида)	7,96	8,20	9,29	9,32	11,70
Юз сўмлик ялпи маҳсулот иш- лаб чиқариш учун сарфлан- ган асосий маблағларнинг қиймати (сўм ҳисобида) . . .	154	149	141	121	116
Асосий маблағларнинг юз сў- ми ҳисобига етиштирилган ялпи ҳосилнинг қиймати (сўм ҳисобида)	65,0	66,8	70,8	82,4	85,8

1967 йилда пахта етиштиришга ва ҳосилни йиғиб-териб олишга қилинган меҳнат сарфлари
(киши-соат ҳисобида)

Хўжаликлар	Машина теримнинг ҳажми (процент ҳисобида)	Пахта ҳосилини йиғиб-териб олиш учун сарфланган меҳнат		Пахта етиштиришга сарфланган меҳнат	
		1 гектарга	1 тоннага	1 гектарга	1 тоннага
Область хўжаликлари бўйича ўртача	29,7	496,2	190,4	1064	408,5
Охунбобоев районидаги К. Маркс номи колхозда .	92,1	243,9	99,1	620,3	252
Охунбобоев районидаги К. Маркс номи колхознинг 3-бригадасида	93,0	189,2	69,1	552,5	213,7

миллаштириш даражасини ҳисобга олмоқ керак. Чунки техника тараққиётининг йўналишларидан бири бўлган қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши технологиясини такомиллаштириш катта иқтисодий аҳамиятга эгадир. Ишлаб чиқариш технологиясини такомиллаштиришнинг асосий мазмуни ишлаб чиқаришга комплекс механизацияни жорий қилишнинг янада самаралироқ йўллариини бутун чоралар билан излаш ва интенсивлаш базасида жонли ва ўтмиш меҳнат унумдорлигини тинмай ошириб боришни таъминлашдан иборатдир. Технологияни такомиллаштиришнинг конкрет йўллари ишлаб чиқаришнинг ривожланиш даражаси билан аниқланади. Ҳозирги вақтда технологиянинг энг муҳим амалий вазибаларидан бири юксак унум билан ишлайдиган машиналарни кент қўлланиш асосида ишлаб чиқаришни механизациялаштиришнинг янада самаралироқ методлари билан таъминлашдир.

Пахта етиштириш технологиясининг тараққиёти худди шу йўналишдан бормоқда. Шу асосда ғўзани кент

қаторлаб экишга ўтиш масаласини ҳал этиш мақсадга мувофиқдир.

САМИЙЭСХнинг ғўза қатор ораларини 80 ва 100 см қилиб экиш бўйича орттирган кўп йиллик ишлаб чиқариш тажрибалари унинг тор қаторлаб экишга нисбатан бир қатор агротехника ва техник-иқтисодий афзалликларга эга эканлигини кўрсатди.

Тажриба шуни исботламоқдаки, кенг қаторлаб экиш ўсимликнинг ўсиши ва ривожланиши учун қулай шароит яратиш, ҳосилдорликни, меҳнат унумдорлигини ва машина-трактор агрегатларининг иш унумини ошириш имкониятини вужудга келтиради.

Чигит экиш технологиясини соддалаштириш (уялаб экиш) ва ҳайдов агрегатларининг экиш оралиғини кенгайтириш натижасида кенг қаторлаб экилган майдонларда чигит экиш муддатларини кескин қисқартириш, бинобарин, уни оптимал агротехника муддатларида ўтказиш имконияти туғилади. Маълумки, бу, чигитни табиий намда текис ундириб олишнинг муҳим шarti, ўсимликнинг бир хилда ривожланиши ва кўсакларнинг бир хилда етилишига эришишнинг асосидир. Шундай қилинганда вегетация даврида чуқур (25—27 см) ва кенг эгат олиш имконияти вужудга келади. Бунда суғориш эгатларининг узунлиги 250—300 метр ва ундан ҳам ортиқроқни ташкил этади. Бунинг афзалликлари қаттадир. Г. А. Ландеснинг кўрсатишича, бир хил шароитда жойлашган икки қўшни бригаданинг технологик жараёнлар ва баъзи технологик операциялар бўйича меҳнат сарфлари қатор ораларининг кенглигига қараб бир-биридан кескин фарқ қилган (5-жадвал).

Демак, ишлаб чиқаришни механизациялаштириш даражаси бир хил бўлган шароитда кенг қаторлаб экишда меҳнат унумдорлиги тор қаторлаб экишдагига қараганда 1,5 марта юқори бўлган.

Фарғона областида кенг қаторлаб чигит экишга мос бўлган кўпгина майдонлар мавжуд. Биргина Риштон районида бундай майдонлар 12 минг гектарни, Охунбобоев районида 18,1 минг гектарни, Бағдод районида 10 минг гектарни, Ленинград районида 8,2 минг гектарни ва Олтиариқ районида 9,2 минг гектарни ташкил этади. Ўрта ҳисобда областдаги пахта майдонларининг 28,8 процентига кенг қаторлаб чигит экиш мумкин. Бу пахтачиликда меҳнат унумдорлиги юқори бўлгани ҳолда

1964 йилда ғўзага ишлов бериш ва пахтани йиғиб-териб олишдаги асосий технологик жараёнлар бўйича меҳнат сарфи (гектар бошига киши-куни ҳисобида)

	Қатор оралари-нинг кенглиги, см	
	100	60
Экишгача бўлган ва экиш ишлари	3,4	4,8
Ўзани парваришлаш	31,4	36,9
Шу жумладан, ғўза қатор ораларига ишлов беришга тайёргарлик кўриш	6,6	9,6
Қатор ораларини ишлаш	2,0	3,1
Бегона ўтларни ўташ	11,1	12,8
Ҳосилни йиғиб-териб олиш	26,1	37,3
Жами сарф	60,9	79,0
Ҳосилдорлик (гектар бошига центнер ҳисобида)	39,1	35,3
1 центнер учун сарфланган меҳнат (киши-куни ҳисобида)	10,9	15,4

пахта етиштиришни анча кўлайитиришга ёрдам беради. Маълумки, кенг қаторлаб экишни жорий этишга кўпгина ҳолларда эффектив гербицидларнинг йўқлиги тўсқинлик қиляпти.

Шунинг учун, улар ишлаб чиқаришга қанчалик тез жорий этилсалар, пахта етиштиришни интенсивлаш даражаси шунчалик тез кўтарилади.

ПАХТАЧИЛИКНИ КОМПЛЕКС МЕХАНИЗАЦИЯЛАШТИРИШНИ ТУГАЛЛАШ УЧУН ЗАРУР БЎЛГАН ТАШКИЛИЙ-ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ

Комплекс механизациялаштиришни ниҳоясига етказиш ва унинг самарадорлигини ошириш учун колхоз ишлаб чиқаришидаги ташкилий-хўжалик шарт-шароитларини тубдан яхшилаш керак. Бундай шарт-шароитлар жумласига суғориладиган участкаларни капитал планлаштиришни мустаҳкамлаш йўли билан ер майдон-

ларини рационал ташкил этиш; механизациялаштириш базасида меҳнат унумдорлигининг ўсиши натижасида ишдан озод бўлиб қолган бир қисм колхозчиларни иш билан таъминлаш; механизатор кадрларнинг малакасини ошириш; техника тараққиётини иқтисодий рағбатлантириш методларидан янада тўлароқ фойдаланиш киради.

Қуйида биз ҳар бир факторга анча батафсилроқ тўхталиб ўтамиз.

ТЕХНИКАНИ САМАРАЛИ ҚўЛЛАНИШ ФАКТОРИ СИФАТИДА ЕР МАЙДОНЛАРИНИ РАЦИОНАЛ ТАШКИЛ ЭТИШ

Аввалда айтиб ўтилганидек, Фарғона области колхозларида кичик ер участкалари кўп. Бу ерда узунлиги 100—150 метр бўлган бир гектаргача далалар салмоғи катта. Ҳисоблашлар ва ишлаб чиқариш тажрибалари шуни кўрсатадики, машина агрегатларининг ишлаш нормаси жўяклар узунлиги 100 метрдан 300 метргача ва суғориладиган участкаларнинг катталиги 5.—7 гектаргача бўлганида кескин кўпаяди. Бироқ, Фарғона области шароитида ер сатҳининг нотекислиги ва суғориладиган майдонларнинг алоҳида-алоҳидалиги, уларда тут дарахтлари қалин экилганлиги туфайли экин майдонларини бу хилда йириклаштириб бўлмайди. Область колхозларида бир гектар суғориладиган ерга 60 туп ва ундан ҳам кўп тут кўчатлари тўғри келади. Бу республика хўжаликлари бўйича ўртача олингандагига нисбатан деярли 2—2,5 барабар кўпдир.

Суғориладиган экин майдонларини йириклаштириш зарурлигини назарда тутиб, пилла етиштиришга зарар етказмаган ҳолда Фарғона области районларида тут кўчатларини бошқа жойларга кўчириб ўтқазиш, ерларни капитал планлаштириш ҳамда ҳар гектар суғориладиган ер ҳисобига дарахт кўчатларининг миқдорини 30—40 тупдан оширмасдан рационал жойлаштириш тадбирларини амалга оширишни тезлаштириш мақсадга мувофиқдир. Бизнинг ҳисоблаб кўришимизча, кўрсатилган тадбирларни рўёбга чиқариш жиддий иқтисодий самара олиш имкониятини яратади.

Масалан, суғориладиган экин майдонларини ўрта ҳисобда 10 гектаргача қилиб йириклаштириш бўйича капитал планлаштириш чиқимлари суғориш шохобча-

ларини қайта қуришга сарфланадиган харажатлар нормативи бўйича бир гектарга 100—104 сўмни ташкил қилади. Амалда эса, колхоз ва совхозларнинг 1967—1968 йиллардаги йиллик ҳисоботларига қараганда, ерларни капитал планлаштириш учун сарфланаётган харажатлар суғориладиган ҳар гектар майдон ҳисобига 194 сўмдан ошмайди. Ҳар гектар майдондан ўрта ҳисобда 30 туп тут кўчатини кўчириб ўтқазиш учун бир тупига 10 сўмдан сарфланганда жами 300 сўмни ташкил этади. Бинобарин, ипакчилик интенсив ривожланаётган районларда суғориладиган экин майдонларини реконструкция қилиш учун гектарига 500 сўмга яқин маблағ сарфлаш талаб қилинади. Икки-уч йилдан кейин ҳар гектар ерга 100 сўмдан маблағ сарфлаб амалга ошириладиган такрорий капитал планлаштиришни қўшиб ҳисоблаганда, В. И. Платоновнинг маълумотларига қараганда, ҳар гектар ерга капитал харажатларнинг умумий суммаси 600 сўмни ташкил қилган. Пахта етиштириш бўйича 1975 йилга қабул қилинган технологик карта нормативларига асосланиб реконструкция қилинган суғориладиган экин майдонларида комплекс механизацияни қўлланиш бир гектар пахта майдонига нормативлар бўйича ҳисоблаганда ишлаб чиқариш харажатларини 235 сўм камайтириш имкониятини беради. Шунда ҳар гектардаги гўзанинг ҳосилдорлиги камида 4 центнергача кўтарилади. Республика колхозларида бир центнер пахтанинг ҳақиқий харид нархи ўрта ҳисобда 42 сўмга тўғри келиши назарда тутилса, қўшимча равишда етиштириладиган пахта гектар бошига 168 сўм ортиқча жамғарма келтиради. Шу миқдордаги пахтани териб олиш учун қўшимча сарфланадиган меҳнат харажатлари чиқариб ташланганда ҳам хўжаликлар ҳар гектар ердан қўшимча равишда 140 сўмдан фойда олади.

Пиллачилик интенсив ривожланган районларда суғориладиган майдонларни реконструкциялашнинг иқтисодий самарадорлигини ҳисоблаб чиқишда биз эҳтимол тутилган оптимал вариантни назарда тутдик. Минимал вариант олинадиган иқтисод оптимал миқдорининг камайишини ва ҳосилдорликнинг уч барабар кўпайишини таъминлайди. Бундай шароитда кўрсатиб ўтилган районларда суғориладиган майдонларни реконструкция қилишга сарфланган маблағлар 4 йилда ўзини қоплай-

ди. Бу қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришида сарфланадиган капитал маблағларнинг ўзини қоплаш муддатлари нормативларига тўғри келади.

МЕҲНАТ УНУМДОРЛИГИНИНГ ОШИШИ НАТИЖАСИДА КОЛХОЗЧИЛАРНИНГ ОЗОД БЎЛАДИГАН ҚИСМИНИ ИШГА ЖОЙЛАШТИРИШ

Фарғона области шароитида пахтачиликни ва қишлоқ хўжалигининг бошқа соҳаларини механизациялаштириш жараёни ўсишининг муҳим хусусияти шундаки, у ишдан озод бўлган ишчи кучларини ишга жойлаштиришни биргаликда олиб боришни тақозо этади. Л. Булочникова¹ мутлақо тўғри кўрсатиб ўтганидек, Ўзбекистоннинг қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш шароитларида қишлоқ аҳолисининг миграцияси деярли йўқ. Механизациянинг жорий этилиши натижасида қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришидан бўшаган меҳнатга лаёқатли 100 колхозчидан фақат ўндан бир оз кўпроғигина бошқа тармоққа ўтади ёки бошқа районларга кўчиб кетади.

Одатда бундай аҳвол қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришидан бўшаб қолган меҳнатга лаёқатли кишиларнинг умумий таълим даражаси ва малакаси халқ хўжалигининг бошқа соҳаларида кадрларга қўйилган талаблар даражасида эмаслиги билан изоҳланади. Бундан ташқари, Ўзбекистон қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини ихтисослаштиришнинг ўзига хослиги колхозчиларни мамлакатнинг марказий ва шарқий районлари қишлоқ хўжалигига ўтишини қийинлаштиради; маҳаллий аҳолининг турмуши ва анъаналари ҳамда бошқа ўзига хос хусусиятлари; республика қишлоқ хўжалигидаги машғулларнинг структураси; шунингдек мактабгача тарбия болалар муассасалари тармоқларининг етарли даражада тараққий этмаганлиги ҳам кўпгина таъсир кўрсатади.

Колхоз ишлаб чиқаришининг меҳнат ресурслари билан юксак даражада таъминланганлиги айниқса Фарғона областида кузатилади. Масалан, агар республика колхозлари бўйича 1967 йили ҳар бир меҳнатга лаёқатли кишига ўрта ҳисобда 1,47 гектар суғориладиган

¹ Плановое хозяйство, № 8, 1969, 70-бет.

майдон тўғри келган бўлса, Фарғона областида атити 1,03 гектарни ташкил этди. Чиндан ҳам, водийдаги барча колхозларда меҳнатга лаёқатли ҳар бир кишига тўғри келадиган суғориладиган майдон 2,0 гектардан ошмайди.

Қишлоқ хўжалигида меҳнатни қўлланиш муҳити билан меҳнатга лаёқатли кишилар сони ўсишининг ному-таносиблиги аста-секин кучаймоқда. Фарғона области колхозларида машина билан қуrollаниш ва механизациялаштириш даражасининг ўсиш жараёни жонли меҳнат ана шу ишлаб чиқариш соҳасидан озод қилинмаган ҳолда рўй бермоқда. Бундай шароитларда технологик жараёнларнинг меҳнат талабчанлигини камайтирадиган машиналар комплексини қўлланиш кўзланган самарани бера олмайди.

Машинани у ёки бу операцияда қўлланишда унинг самарадорлигини ҳисобга олиш керак. Уни қўлланиш натижасида иқтисод қилинган жонли меҳнат жамиятга иқтисодий фойда келтирсин. Бунинг устига мавжуд технологик жараёндан бўшаган ишчи кучи ишлаб чиқаришнинг бошқа участкаларида қатнашиб, аввалдаги-га тенг миқдорда фойда берсин.

Фарғона области колхозлари пахтачилигида қилинган қўшимча ўтмиш меҳнат харажатлари жонли меҳнатни озод этмаяпти. Унга сарфланаётган харажатларнинг умумий ҳажми ўзгармай қолмоқда, кам ҳажмдаги ишлаб чиқаришларга ва иккинчи даражали ишларга тақсимланмоқда. Ишчи кучларини машина билан қуrollаниш даражасининг ўсиши жараёнида озод қилиш эмас, балки қайта тақсимлаш зарур иқтисодий самарани бермайди, машиналарнинг қўлланиш самарадорлигини камайтиради. Шунинг учун Фарғона области шароитида пахтачиликни ва бутун қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини янада ривожлантириш меҳнат ресурсларининг иш билан бандлиги проблемаларини тўғри ҳал қилиш билан, ҳар бир колхозчи ҳисобига пахта майдонини ошириш билан узвий боғлиқдир. Ҳар бир меҳнатга яроқли кишига топшириқнинг кўпайтирилиши қишлоқ хўжалик корхоналари фаолиятининг сифат томонга ўзгаришига жиддий таъсир кўрсатади, бу б-жадвалда область колхозларини группалаштириш бўйича келтирилган маълумотлардан аниқ-равшан кўриниб турибди.

Ишлаб чиқариш натижаларининг меҳнатга лаёқатли ҳар бир кишига тўғри келадиган пахта майдонига боғлиқлиги
(1967—1968 йилларнинг маълумотлари бўйича)

Кўрсаткичлар	Меҳнатга лаёқатли ҳар бир кишига пахта майдони топшириғи даражаси бўйича колхозлар группаси				
	0,78 гача	0,79— 1,03	1,04— 1,28	1,29— 1,53	1,53 дан оғиқ
Группадаги колхозлар сони . . .	32	30	24	10	9
Меҳнатга лаёқатли бир кишига пахта майдони топшириғи, гектар ҳисобида	0,66	0,91	1,16	1,40	1,73
Ишчи кучлари ва машиналарнинг барча экин майдонларининг 100 гектарига нархи, 1000 сўм ҳисобида	23,1	21,1	21,7	22,0	25,8
Меҳнатга лаёқатли бир киши ҳисобига ишлаб чиқариш мақсадларини ўтайдиган асосий воситаларининг нархи, сўм ҳисобида	690	820	1040	1260	1640
Пахта ҳосилдорлиғи, гектарига центнер ҳисобида	27,4	25,5	24,3	23,1	22,00
Бир гектар пахта майдонига меҳнат сарфи, ишчи-куни ҳисобида	178	152	141	116	109
Шунингдек, 1 тонна пахтага . .	64	60	58	51	50
1 гектар пахта майдонига сарфланган ўғитлар нархи, сўм ҳисобида	80	100	64	62	61
Ўғитга сарфланган 1 сўм ҳисобига олинган пахта, килограмм ҳисобида	34,4	25,4	37,9	37,1	36,3
Меҳнатга лаёқатли ҳар бир кишига ялпи маҳсулот нархининг тўғри келиши, сўм ҳисобида .	950	1180	1440	1830	1940
Шунингдек, ялпи даромадга, сўм ҳисобида	635	854	1051	1301	1341
Шунингдек, соф даромадга, сўм ҳисобида	154	201	232	282	304
Шунингдек, пахта етиштиришдан келган даромадларга, сўм ҳисобида	125	180	213	289	320
Пахтани машинада теришнинг умумий ҳажми, процент ҳисобида	24,2	23,2	30,0	34,6	46,2

Жадвалдан маълум бўлишича, 5-группадаги колхозларда меҳнатга лаёқатли ҳар бир кишига 1,73 гектардан пахта майдони тўғри келган. Бу биринчи группадаги хўжаликлардагига қараганда 2,5 барабар кўп бўлишига қарамай, пахта етиштиришга энг кам меҳнат сарфланган. Бу ерда бир гектар майдондаги гўзага меҳнат сарфи 1-группадаги хўжаликлардагига нисбатан 38 процент кам бўлган.

Топшириқ кўпайиши билан бир вақтда бир тонна пахта етиштириш учун қилинадиган меҳнат сарфи ҳам 1,28 барабар камайган.

Топшириқнинг энг юқори бўлиши пахта териш техникасини яхши қўлланишга имконият яратди. 5-группадаги колхозларда пахтани машинада теришнинг умумий ҳажми 1-группадаги хўжаликлардагига нисбатан 1,9 бараварга ошди.

Меҳнатга лаёқатли ҳар бир кишига пахта майдонининг кўпайиши билан меҳнат унумдорлиги, ялпи ҳосил ва соф даромад ҳам ўсмоқда.

Тўғри, топшириқнинг ортиши билан ҳосилдорлик камайганини ҳам қайд қилиб ўтмоқ керак. Фикримизча, топшириғи анча юқори бўлган группаларда майдонлар бирлигидан маҳсулот олишнинг камайишига, аввало, ана шу колхозларда гектар бошига ўғит солиш камайгани сабаб бўлмоқда. Масалан, 5-группадаги колхозларда гектар бошига сарфланган ўғитларнинг баҳоси 61 сўмни, 1-группадаги колхозларда сарфланган ўғитларнинг баҳоси эса 80 сўмни ташкил этади.

Агар 5-группадаги хўжаликларда ўғит баҳосига сарфланган ҳар бир сўм ҳисобига 36,5 килограммдан пахта ҳосили олинган бўлса, ўз-ўзидан равшанки, 1-группадаги колхозларда шу миқдорда ўғит солинганда, шунча топшириқ берилиб, шунча машина билан қуроллантирилганда ҳар гектар ердан қўшимча равишда 6 центнергача ҳосил олиш имкониятини беради. Бу эса, ўз навбатида, пахта етиштиришда меҳнат сарфини бирмунча камайтириш ва иккинчи томондан меҳнат унумдорлигини ошириш ҳамда меҳнатга лаёқатли ҳар бир киши ҳисобига маҳсулот етиштиришни 20 процентга, ҳар бир ишчи-куни ҳисобига ҳисобланганда эса 26 процентга кўпайтириш имкониятини вужудга келтиради. Меҳнатга лаёқатли ҳар бир киши ҳисобига оптимал топшириқ бериш область колхозларининг техника би-

лан қуролланиш даражасига узвий равишда боғлиқ ҳолда олиб борилиши лозим.

Ўзбекистон ССР Министрлар Советининг Меҳнат Давлат комитети ташаббуси билан 1968 йили республикамизнинг барча областлари доирасида меҳнат ресурсларидан фойдаланиш масаласини тадқиқ қилиш амалга оширилган эди. Мазкур тадқиқотлар асосида ўтказилган баланс ҳисоблар шуни кўрсатдики, Фарғона области пахтачиликни ва бошқа тармоқларни техника билан қуроллантиришнинг ҳозирги даражаси шароитида 47 минг меҳнатга лаёқатли кишини озод қилиш имкониятига эга бўлган областлар жумласига киради. Ўрта Осиё қишлоқ хўжалигини электрлаш илмий-тадқиқот институтининг меҳнат ресурслари экономикаси бўлими томонидан ҳам худди шундай натижалар олинган.

Пахтачилик тармоғи билан чекланилган ана шу иш доирасида барча тармоқларда машғул бўлганларни ҳисобга олмай туриб меҳнат ресурслари балансини чиқариш мумкин бўлмади. Бироқ, тахминий ҳисоблашлар ҳам шуни кўрсатмоқдаки, меҳнатга лаёқатли кишиларнинг деярли 80 проценти банд бўлган пахтачиликда яқин беш йил ичидаёқ колхозларда механизациялашнинг ўсиши асосида пахта майдони топшириғи 0,8 гектардан 2,0—2,5 гектаргача кўпайтирилиши мумкин ва шу муносабат билан меҳнатга лаёқатли кишиларнинг 1975 йилга белгиланган ҳисобидан камида 30—40 процентини озод қилиши мумкин. Механизациялаштириш базасида меҳнат унумдорлигининг ошиши билан меҳнат ресурсларидан фойдаланиш ўртасида вақтинчалик (антагонистик эмас) қарама-қаршилик юзага келадики, уни техника тараққиёти манфаатлари ва шунингдек меҳнат унумдорлигини ошириш ҳамда қишлоқ меҳнаткашларининг ижтимоий ва иқтисодий шароитлари комплексини ўстириш манфаатларини назарда тутган ҳолда планли тартибда ҳал этмоқ керак.

Бу проблема бутун колхоз ишлаб чиқаришини комплекс механизациялаштириш ва иқтисодий жиҳатдан кўтаришни муваффақиятли тугаллаш учун ниҳоятда мураккаб ва шубҳасиз ҳал этувчи проблемадир. У ҳозирнинг ўзидаёқ кўп сонли олимларнинг, қишлоқ хўжалиги ва план органлари мутахассисларининг эътиборини жалб этмоқда, у алоҳида тадқиқот предмети бўлиб хиз-

Жадвалдан маълум бўлишича, 5-группадаги колхозларда меҳнатга лаёқатли ҳар бир кишига 1,73 гектардан пахта майдони тўғри келган. Бу биринчи группадаги хўжаликлардагига қараганда 2,5 барабар кўп бўлишига қарамай, пахта етиштиришга энг кам меҳнат сарфланган. Бу ерда бир гектар майдондаги ғўзага меҳнат сарфи 1-группадаги хўжаликлардагига нисбатан 38 процент кам бўлган.

Топшириқ кўпайиши билан бир вақтда бир тонна пахта етиштириш учун қилинадиган меҳнат сарфи ҳам 1,28 барабар камайган.

Топшириқнинг энг юқори бўлиши пахта териш техникасини яхши қўлланишга имконият яратди. 5-группадаги колхозларда пахтани машинада теришнинг умумий ҳажми 1-группадаги хўжаликлардагига нисбатан 1,9 барабарга ошди.

Меҳнатга лаёқатли ҳар бир кишига пахта майдонининг кўпайиши билан меҳнат унумдорлиги, яъни ҳосил ва соф даромад ҳам ўсмоқда.

Тўғри, топшириқнинг ортиши билан ҳосилдорлик камайганини ҳам қайд қилиб ўтмоқ керак. Фикримизча, топшириғи анча юқори бўлган группаларда майдонлар бирлигидан маҳсулот олишнинг камайишига, аввало, ана шу колхозларда гектар бошига ўғит солиш камайгани сабаб бўлмоқда. Масалан, 5-группадаги колхозларда гектар бошига сарфланган ўғитларнинг баҳоси 61 сўмни, 1-группадаги колхозларда сарфланган ўғитларнинг баҳоси эса 80 сўмни ташкил этади.

Агар 5-группадаги хўжаликларда ўғит баҳосига сарфланган ҳар бир сўм ҳисобига 36,5 килограммдан пахта ҳосили олинган бўлса, ўз-ўзидан равшанки, 1-группадаги колхозларда шу миқдорда ўғит солинганда, шунча топшириқ берилиб, шунча машина билан қуроллантирилганда ҳар гектар ердан қўшимча равишда 6 центнергача ҳосил олиш имкониятини беради. Бу эса, ўз навбатида, пахта етиштиришда меҳнат сарфини бирмунча камайитириш ва иккинчи томондан меҳнат унумдорлигини ошириш ҳамда меҳнатга лаёқатли ҳар бир киши ҳисобига маҳсулот етиштиришни 20 процентга, ҳар бир ишчи-куни ҳисобига ҳисобланганда эса 26 процентга кўпайитириш имкониятини вужудга келтиради. Меҳнатга лаёқатли ҳар бир киши ҳисобига оптимал топшириқ бериш область колхозларининг техника би-

лан қуролланиш даражасига узвий равишда бoғлиқ ҳолда олиб бoрилиши лoзим.

Ўзбекистон ССР Министрлар Советининг Меҳнат Давлат комитети ташаббуси билан 1968 йили республикамизнинг барча областлари доирасида меҳнат ресурсларидан фойдаланиш масаласини тадқиқ қилиш амалга оширилган эди. Мазкур тадқиқотлар асосида ўтказилган баланс ҳисоблар шуни кўрсатдики, Фарғона области пахтачиликни ва бошқа тармоқларни техника билан қуроллантиришнинг ҳозирги даражаси шароитида 47 минг меҳнатга лаёқатли кишини озод қилиш имкониятига эга бўлган областлар жумласига киради. Ўрта Осиё қишлоқ хўжалигини электрлаш илмий-тадқиқот институтининг меҳнат ресурслари экономикаси бўлими томонидан ҳам худди шундай натижалар олинган.

Пахтачилик тармоғи билан чекланилган ана шу иш доирасида барча тармоқларда машғул бўлганларни ҳисобга олмай туриб меҳнат ресурслари балансини чиқариш мумкин бўлмади. Бироқ, тахминий ҳисоблашлар ҳам шуни кўрсатмоқдаки, меҳнатга лаёқатли кишиларнинг деярли 80 проценти банд бўлган пахтачиликда яқин беш йил ичидаёқ колхозларда механизациялашнинг ўсиши асосида пахта майдони топшириғи 0,8 гектардан 2,0—2,5 гектаргача кўпайтирилиши мумкин ва шу муносабат билан меҳнатга лаёқатли кишиларнинг 1975 йилга белгиланган ҳисобидан камида 30—40 процентини озод қилиши мумкин. Механизациялаштириш базасида меҳнат унумдорлигининг ошиши билан меҳнат ресурсларидан фойдаланиш ўртасида вақтинчалик (антагонистик эмас) қарама-қаршилик юзага келадики, уни техника тараққиёти манфаатлари ва шунингдек меҳнат унумдорлигини ошириш ҳамда қишлоқ меҳнаткашларининг ижтимоий ва иқтисодий шароитлари комплексини ўстириш манфаатларини назарда тутган ҳолда планли тартибда ҳал этмоқ керак.

Бу проблема бутун колхоз ишлаб чиқаришини комплекс механизациялаштириш ва иқтисодий жиҳатдан кўтаришни муваффақиятли тугаллаш учун ниҳоятда мураккаб ва шубҳасиз ҳал этувчи проблемадир. У ҳозирнинг ўзидаёқ кўп сонли олимларнинг, қишлоқ хўжалиги ва план органлари мутахассисларининг эътиборини жалб этмоқда, у алоҳида тадқиқот предмети бўлиб хиз-

мат қилиши лозим. Биз эса бу ўринда унинг айрим соҳаларинигина ёритиб ўтамиз.

Биз шу муносабат билан аввало В. И. Лениннинг, қишлоқ хўжалигининг уни интенсивлаш базасида ривожланиши қишлоқ аҳолиси сони ўсишининг фақат нисбий эмас, балки абсолют камайиши, унинг саноат ва бошқа тармоқларга жалб этилиши билан муқаррар равишда бирга давом этади, деган сўзларини эслатиб ўтишни истардик. Социалистик ишлаб чиқариш усулининг буюк афзаллиги айти шундаки, бу жараён бутун халқ хўжалигининг тез суръатлар билан юксалиши ва кадрлар маданий-техника савиясининг ўсиши базасида планли равишда амалга ошиши мумкин ва лозим. Буни ҳал этиш турли даражаларда — айрим корхоналар (колхозлар) даражасида, район, область ва бутун республика миқёсида амалга оширилиши керак.

Меҳнат унумдорлигининг ошишини ишга тўла жойлаштириш билан ҳеч қандай нуқсонсиз уйғунлаштириш учун айрим олинган ҳар бир колхоз даражасида нима қилмоқ керак, ишни қандай йўналишларда олиб бориш зарур?

Колхозлардаги ишнинг аҳволи билан бевосита танишиш бизни шу хулосага олиб келдики, айрим район раҳбарлари бу масалага зарур даражада эътибор бермаётирлар. Одатдагидек, колхозларнинг кундалик ва перспектив планларида меҳнат унумдорлигининг ўсиши билан меҳнат сарфи нормалари меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг баланс ҳисоблари билан боғлаб олиб борилмаётир.

Шубҳасиз шунга эришиш лозимки, ҳар бир колхозда меҳнатга лаёқатли колхозчиларнинг имкони борица максимал даражада машғул бўлишларини таъминлаш керак. Бу масалада планларда асосий ишлаб чиқариш ҳажмларини кўпайтиришга ва кўп меҳнат талаб қиладиган тармоқларни ривожлантиришга, ҳусусан колхозлар ичида ва колхозлараро асосда ишлоқ хўжалик маҳсулотларини дастлабки ишлаш корхоналарини (виночилик, консерва ва ҳоказолар) барпо этишга, кенг истеъмол товарлари (гилам тўқиш, металлга нақш ўйиш, ўймакорлик ҳамда керамика ҳунармандчилиги ва бошқалар)ни ишлаб чиқаришга алоҳида эътибор бериш лозим. Қурилиш материаллари (ғишт, инерт материаллар ва бошқалар) ишлаб чиқариш соҳаси аниқ.

са меҳнат талабдир. Шунингдек, уй-жой ва ишлаб чиқариш қурилишлари ҳам кўп меҳнат талаб этади.

Кучларни қайта қуриш ишларининг катта миқёсларда ривожланиб бориши жуда кўп меҳнат сарфлашни тақозо қилади. Афсуски, колхозларнинг раҳбарлари колхозчиларни қурилиш корхоналарида (колхозлараро ва давлат қурилишларида) ишлашга бажонидил юбормай, уларни ўз хўжаликларида резерв сифатида ушлаб туришни афзал кўрмоқдалар.

Бу борада колхоз раҳбарларининг онгида кескин бурилиш ясашга, колхозчилар ташаббусини бўғмасликка, колхозчиларнинг маълум миқдорини тайёрлашга, планларда колхозчиларни район, область ва республика миқёсидаги корхоналар қурилишида ишлаш учун йўллашни кўзда тутишга эришиш зарур.

Колхозларнинг планларида меҳнат ресурсларидан фойдаланиш юзасидан белгиланган тадбирлар, шундай қилиб, қуйидагиларни ўз ичига олиши лозим:

- а) меҳнат ресурсларининг баланси;
- б) хўжалик ичида қўшимча меҳнат талаб тармоқларни ривожлантириш юзасидан тадбирлар;
- в) колхозчиларнинг хўжалик ичида, район, область ва республика аҳамиятига эга бўлган корхоналарда фойдаланиш мумкин бўлмаган қисмини ишга жойлаштириш тадбирлари;
- г) колхозларнинг маблағлари ва қўллаб-қувватлашлари ҳисобига ишлаб чиқаришнинг бошқа соҳаларига ишга юбориладиган колхозчиларни тайёрлаш.

ТРАКТОРЧИ-МЕХАНИЗАТОР КАДРЛАРНИ ТАЙЁРЛАШ ВА КОЛХОЗЛАРДА ТЕХНИКА ТАРАҚҚИЁТИНИ ИҚТИСОДИЙ РАҒБАТЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Техникадан самарали фойдаланиш учун уни бошқаришни биладиган кадрларнинг ҳал қилувчи аҳамияти тўғрисидаги низом Фарғона областининг колхоз ишлаб чиқаришини механизациялаштириш бўйича тажрибасида ўзини тўла оқламоқда. Колхоз техникасидан фойдаланишдаги қарийб барча камчиликлар сменалик коэффицентининг пастлиги, ишлаб чиқариш қувватларидан тўла фойдаланмаслик, ремонт сифати ва ҳоказолар натижасида содир бўлиб, улар ё тракторчи-механиза-

торларнинг етишмаслиги ёки уларни тайёрлаш етарли даражада эмаслиги билан боғлиқдир.

Фарғона области колхозларидаги механизатор кадрлар билан таъминланиш фактик шароитларини ўрганиш КПСС Марказий Комитети июль (1970 йил) Пленумининг хулосаларини тўла-тўқис тасдиқлади. Колхозларнинг механизатор кадрларга бўлган эҳтиёжи (нормалар бўйича сменали ишлашни таъминлаш учун) ҳозирнинг ўзидаёқ уларнинг амалдаги сонидан 25—30 процент юқоридир. Тракторчи-механизаторларнинг умумий сонидан фақат 15 процентигина классли (I ва II класс) ва фақат 30 процентигина 3 йилдан ортиқ иш стажига эга бўлган ходимлардир. Кўпгина тракторларда ва бошқа машиналарда тегишли тайёргарлиги бўлмаган ходимлар вақтинча ишламоқдалар. Колхозларни техника билан қуроллантиришнинг ўсиши билан уларнинг маалаки тракторчи-механизатор кадрлар билан таъминлиниши ўртасидаги диспропорция камайиш ўрнига ўсиб бормоқда.

Бу камчиликларнинг манбаи — турли сабабларга кўра қўнимсизликнинг катталиги, хўжаликларда тракторчилар, комбайнчилар ва бошқа кадрларнинг етишмаслигидир. Бу камчиликлар шунинг учун ҳам содир бўлмоқдаки, улар меҳнатининг мураккаблиги, масъулиятлилиги ва шароитининг зарарлилиги бўйича нисбатан ноқулай бўлгани ҳолда тракторчи-механизаторларнинг моддий манфаатдорлик даражаси ҳали етарли эмас.

Тракторчиларнинг иш ҳақи колхозларда йил мобайнида бир текис бўлмай, у ер ҳайдаш, культивация қилиш ва ҳосилни йиғиб-териби олишдагина бирмунча юқори ҳақ олади, унга тариф жадвалининг III—IV разряди бўйича ҳақ тўланади, яъни йилда 4—5 ой давомида шу хилда ҳақ олади. Бошқа пайтларда эса улардан, одатдагидек, бошқа ҳар хил, кам ҳақ тўланадиган ишларда фойдаланилади. Тракторчиларнинг ўртача йиллик иш ҳақи кўпинча оддий колхозчиларнинг иш ҳақидан кам, ўрта звенодаги (бригадирлар, сувчилар ва ҳоказолар) мутахассисларнинг иш ҳақидан 2,0—2,5 ба-равар кам бўлган.

Буни нормал ҳол деб бўлмайди. Шундай экан, КПСС Марказий Комитетининг июль Пленуми қарорларини бажариш учун астойдил курашмоқ, механизатор кадрларни колхоз ва совхозларда мустаҳкамлаш

мақсадларида дарҳол кескин чораларни ишлаб чиқмоқ керак. Бундан ташқари КПСС Марказий Комитети ва СССР Министрлар Советининг «Совхозлар ва бошқа давлат қишлоқ хўжалик корхоналари ходимларининг меҳнатига ҳақ тўлаш системасини такомиллаштириш тўғрисида»ги қарорини рўёбга чиқариш, тракторчи-механизатор кадрларнинг мавжуд қўнимсизлиги ҳолларини бартараф этиш учун колхозларда уларнинг меҳнатига ҳақ тўлаш ва рағбатлантиришнинг ана шу янги системасини қўллаш лозим. Бунинг учун тракторчилар меҳнати учётини яхшилаш, иш нормаларини аниқлаш, колхоз механизаторларини тайёрлаш ва қайта аттестациядан ўтказиш ишларини амалга ошириш даркор.

Бизнинг ҳисоблашларимизча, тракторчиларнинг йиллик иш ҳақи меҳнатга ҳақ тўлашнинг янги системасида аввалгисига қараганда 1,8 марта кўпаяди ва йилнинг барча мавсумлари бўйича анча тенг миқдорда бўлади. Совхозларда қабул қилинган тариф разрядлари ва ставкалари бўйича тракторчилар меҳнатига такомиллаштирилган аккорд-мукофот системасини қўлланиш колхоз тракторчиларига тўланадиган иш ҳақининг гарантияланган миқдорини таъминлайди ва механизатор кадрларнинг колхозларда мустақкам ўрнашиб қолиши ва техникадан самарали фойдаланилиши учун қудратли иқтисодий стимул бўлиб хизмат қилади.

Шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, совхозлар учун ишлаб чиқилган тракторчи-машинистлар меҳнатига ҳақ тўлаш системасининг колхозларда қўлланилиши колхоз ва совхозларнинг техника билан қуролланиш даражасидаги, механизациялаштирилган ишларга меҳнат сарфларини ҳисобга олишни такомиллаштириш, тракторчи-машинистларнинг малакасини ошириш ва аттестациядан ўтказиш ҳамда уларга орттирган малакасига қараб тегишли разряд ва класслар беришдаги тафовутларни ҳисобга олган ҳолда катта ишларни амалга оширишни талаб этади. Бу ишларни амалга оширишда давлат нормаловчи станциялари, область ҳамда районларнинг колхоз ва план бошқармалари фаол иштирок қилишлари керак. Буларнинг барчаси илмий текшириш муассасаларининг назорати остида ва тавсияномаси бўйича рўёбга чиқарилиши лозим.

Республика ва область колхоз ишлаб чиқаришининг илмий техника савиясини оширишда хўжалик бошлиқ-

лари персонали ва бош мутахассисларнинг моддий ман-фаатдорлигини ошириш катта аҳамиятга эгадир. КПСС Марказий Комитети, СССР Министрлар Совети ва ВЦСПС бўлимлар ва фермаларнинг раҳбар ходим-лари ҳамда мутахассисларини рағбатлантиришни олин-ган даромад ҳисобидан амалга оширишни тавсия қил-дилар. Шу муносабат билан совхозларнинг раҳбарлари ва мутахассисларига бериладиган мукофотлар олинган даромаднинг 2,5 проценти миқдорида белгиланди. Хў-жаликларнинг раҳбар ходимлари ва мутахассисларига бериладиган мукофот миқдори асосий маҳсулотларни сотиш планини бажармаганлик учун юқори органлар-нинг қарори билан 50 процентгача камайтирилиши мум-кин.

Биз мана шу тавсияларнинг қўлланилишини техни-ка тараққиётини жадаллаштириш учун тўла-тўқис мақ-садга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Шунингдек, синовдан ўтган илмий-техника ютуқла-рини жорий этиш бўйича етарли ташкилий-ишлаб чиқа-риш ишлари олиб борилмаганда маънавий рағбатлан-тиришни (қўчма Қизил байроқлар билан тақдирлаш, мукофотга ёзиш ва бошқа формаларни) чеклаш ҳам маълум аҳамиятга моликдир.

Шу билан бирга шуни қайд этиб ўтишни истардик-ки, бу тадбирлар колхозларда иқтисодий рағбатланти-ришнинг кардинал проблемаларини ҳал қилмайди. Аммо колхоз ишлаб чиқаришининг ҳозирги босқичида уларга риоя қилиш ишлаб чиқаришни комплекс ме-ханизациялаштириш ишига, шу асосда пахтакорларнинг меҳнат унумдорлиги ошишига жиддий таъсир кўрса-тиши мумкин.

ПАХТАЧИЛИКНИ КОМПЛЕКС МЕХАНИЗАЦИЯЛАШТИРИШГА КАПИТАЛ САРФЛАШНИНГ САМАРАДОРЛИГИ

Сўнгида пахтачиликни комплекс механизациялашти-ришга қўшимча капитал маблағлар сарфлашнинг сама-радорлиги ва харажатларни қоплаш муддатлари ҳусу-сида тўхталиб ўтмоқ керак. Бу масала адабиётда алла-қачон ёритилган, бунда ҳисобларнинг айрим олимлар томонидан тавсия этилган ҳар хил методлари, шунинг-дек янги техникага капитал сарфлашни баҳолаш типо-вой методикасининг эски вариантыдан фойдаланилган.

Бу ишда эса ишлаб чиқаришни интенсивлашга ва янги техникага капитал сарфлашнинг самарадорлигини баҳолаш методикасидан фойдаланилди. Қўшимча капитал сарфлар ишлаб чиқариш техника воситалари (фондлари)нинг қийматидаги тафовут бўйича, яъни (пахта майдонларининг бирлиги ҳисобида) тубандаги формула бўйича аниқланди:

$$\text{ЭДКВ} = \frac{\text{ВД}_2 - \text{ВД}_1}{\text{К}_2 - \text{К}_1}$$

бу ерда ЭДКВ — комплекс механизациялаштиришга қўшимча капитал маблағлар сарфлашнинг самарадорлик коэффиценти.

ВД_1 , ВД_2 — базис (механизациялаштиришнинг ҳозирги даражасида (ва расчёт) комплекс механизациялаштиришда) даврларидаги ялпи даромаднинг (ялпи маҳсулотнинг материал-пул сарфлари ушлаб қолингандagi) қиймати;

ВД_1 , ВД_2 — базис (механизациялаштиришнинг ҳолаштиришнинг техника воситалари қиймати.

Ялпи даромаднинг ўсиши бўйича расчёт меҳнаткашлар ҳаётини яхшилаш мақсадини кўзда тутган ишлаб чиқаришнинг социалистик усули моҳиятига кўп даражада мувофиқ келади. Аммо, капитал сарфлари миқдорини иқтисодий жиҳатдан ялпи даромаднинг жамғарма фондига кетадиган қисми билан, яъни қўшимча капитал сарфларини колхозларнинг соф даромади ҳисобига қоплаш манбалари билан ҳам боғлаш керак. Шунинг учун комплекс механизациялаштириш воситаларига қўшимча сарфларнинг самарадорлиги ҳисоби фақат ялпи фойда бўйича эмас, балки шартли соф фойда бўйича ҳам берилган. Бу тавсия этилаётган типовой методика формуласида тубандагича кўрсатилган (бунда ҳам пахта майдонларининг бирлиги назарда тутилган).

$$\text{Од. кв.} = \frac{\text{К}_2 - \text{К}_1}{\text{ЧД}_2 - \text{ЧД}_1}$$

бу ерда Од. кв. — комплекс механизациялаштириш воситаларига сарфланган қўшимча капитал маблағларнинг ўзини қоплаш муддати;

ЧД_1 ва ЧД_2 — реализация қилинган маҳсулот билан унинг таннархи қиймати ўртасидаги тафовут бўйича аниқланадиган шартли-соф даромад;

Капитал сарфлар самарадорлиги коэффицентининг ва ўзини қоплаш мuddатларининг ишончли натижаларини олиш учун ҳисоблаш методларидан ташқари текширилган асос далиллар ҳам керак.

Уларни аниқлашга ёндашишда бир хиллик йўқ. Масалан, кўпгина авторлар қўшимча капитал сарфлар суммасига ремонт базасига, пахта заводлари ҳузурида қуришиш-тозалаш цехларини барпо этишга қилинган сарфлар ва ҳоказоларни ҳам қўшади. Халқ хўжалиги самарадорлигини ҳисоблашда қўшимча сарфларнинг бу турлари албатта ҳисобга олиниши керак. Аммо, биз ҳисобларни айрим колхозлар даражасида, комплекс механизациялаштириш воситаларига қилинадиган капитал сарфлар хўжалик ҳисобида асосланганлиги позициясидан туриб олиб бориб, бу сарфларни ҳисобга олмадик.

Шунингдек, биз ерларни текислашга, бир ишдан озод бўлган кадрларни бошқа ишга тайёрлаш ва жойлаштиришга ҳамда комплекс механизациялаштиришни ниҳоясига етказиш учун бошқа шароитларни яратишга қилинган сарфларни ҳам ҳисобга олмадик. Ваҳоланки, айрим иқтисодчиларнинг фикрича, буларни ҳам қўшимча сарфларнинг умумий суммасига қисман қўшиш керак. Комплекс механизациялаштириш учун техника воситалари қиймати бўйича аниқ белгиланадиган қўшимча сарфлар ҳажми аввалда мавжуд бўлган воситаларнинг ҳақиқий қийматини ушлаб қолишдан олинади. Бунда техниканинг қиймати комплекс механизациялаштириш даражасида 1975 йилда пахта етиштиришга доир технология картаси бўйича аниқланган. Минг гектар ерга қатор ораларини 60 сантиметр қилиб (экинларнинг 70 проценти) экишда 397,2 минг сўм ва қатор ораларини 90 сантиметр қилиб экишда эса 336,4 минг сўм (областдаги экинларнинг 30 проценти) — ўрта ҳисобда 375 минг сўм миқдорида белгиланган. Ҳар икки ҳолда ҳам машиналарнинг тўрт қаторли системаси назарда тутилган. Мавжуд техниканинг қиймати колхозлар баланси бўйича 230 минг сўм миқдорида баҳоланган. Техника воситаларини ўстириш учун капитал сарфлар суммаси қуйидагини ташкил этади:

$K_2 - K_1 = 375 - 230 = 145,0$ сўм (пахта майдонларининг ҳар гектарига).

Механизациялаш фактори ҳисобида тааллуқли ялпи даромаднинг ўсишини ҳисоблаш бир қанча қийинчилик.

ларни туғдиради. Умуман область колхозларида пахта ҳосили, барча факторларни ҳисобга олган ҳолда тахминий ҳисоблашларга қараганда, комплекс механизациялаштиришни тугаллашгача бўлган даврда (тахминан 1980 йилгача) гектар бошига камида 5—6 центнерни ташкил этиши, яъни 25,7 центнердан 31—32 центнергача кўпайиши мумкин. Мана шу ўсишдан 1,0—1,2 (5,0—6,0×0,20) центнери механизациялаш факторига қўшиб қўйилиши мумкин.

Меҳнат унумдорлигининг ошишини батамом мана шу фактор ҳисобига киритиш мумкин. Технологик ҳисоблашларга кўра, экин майдонларининг ҳар гектарига меҳнат сарфлари 1064 киши-соатдан 520 киши-соатга камаяди. Бундан маълум бўладики, меҳнат унумдорлигининг ўсиши билан бирга меҳнатга ҳақ тўлаш ҳам ортади. Меҳнатга ҳақ тўлашда иқтисод бўлмайди, бинобарин, ишчи соатига ҳисоблаб чиқилган меҳнат сарфларининг камайишига тўғри пропорционал бўлиб чиқади. КПСС XXIV съездининг кўрсатмаларига мувофиқ, меҳнат унумдорлигининг ошиши 1970—1975 йилларда 40 процентга кўпаяди, бу меҳнатга ҳақ тўлашни умуман (истеъмолнинг барча фондлари бўйича) 30 процентга оширилишини таъминлайди. Меҳнат унумдорлигининг ошиши ва меҳнатга ҳақ тўлаш пропорцияси бизнинг томонимиздан 1:07 нисбатига олинди.

Ялпи даромадни аниқлаш учун моддий-пул сарфлари (ўтмиш меҳнат) динамикасини ҳисобга олиш, аниқса, муҳим. Юқорида келтириб ўтилган ҳисоблар шуни кўрсатадики, меҳнат ва моддий-пул харажатлари, интенсивлаштириш ва механизациялаштириш даражасига қараб, қарама-қарши томонга ҳаракат қилади: меҳнат сарфларининг камайиши амортизация, ёнилғи ва мойлаш материаллари ҳамда ремонт харажатларининг маълум даражада ошиши билан характерланади, бу сарфлар ялпи маҳсулот қийматининг тахминан учдан бир қисми — 27 процентдан 36 процентгачасини ташкил этади.

Биз методик принциплар ва якуний маълумотларни назарда тутиб, Фарғона области колхозларида комплекс механизациялаштиришни тугаллашгача бўлган даврда пахтачиликнинг умумий самарадорлигини аниқ ҳисоблаб чиқдик.

Ҳисоб тахминий характерга эга, бироқ базис даври-

нинг аниқ маълумотларига ва комплекс механизациялаштиришни тугаллаш даврининг перспектив нормативларига асосланган бу ҳисоб йириклаштирилган кўрсаткичларда самарадорлик коэффиценти ва янги техникага қилинган қўшимча капитал сарфларни қоплаш муддатлари тўғрисида аниқ тасаввур ҳосил қилади (7-жадвал).

7 - ж а д в а л

Фаргона области колхозларида пахтачиликнинг умумий самарадорлигининг ўсиш кўрсаткичлари (экиннинг бир гектарига сўм ҳисобида)

Кўрсаткичлар	Дастлабки (базис) давр	Комплекс механизациялаштириш тугалланган йил
Ҳосилдорлик, центнер ҳисобида	25,7	32,0
Ялпи жамғарма (қиёсий нархларда)	1234	1536
Моддий-пул сарфлари		
а) ялпи жамғарманинг бир сўмига	0,40	0,35
б) экиннинг бир гектарига жами	494	537
Ялпи даромад	740	999
Бир киши-кунига меҳнат ҳақи	3,27	5,87
Ижтимоий истеъмол фонди	497	436
Шартли-соф фойда	243	563
Рентабеллик нормаси, процент ҳисобида	24	58

Жадвалдан кўриниб турибдики, келажакда пахтачиликнинг самарадорлиги базис (дастлабки) даврдагига қараганда анча юқори бўлади: ҳосилдорлик 5 центнер кўпаяди, меҳнатга ҳақ тўлаш 1,8 марта ошади, хўжаликларнинг рентабеллиги 24 процентдан 58 процентгача кўтарилади.

Капитал сарфларнинг самарадорлиги — ишлаб чиқаришнинг умумий самарадорлиги ҳақидаги масаланинг бир қисмидир. Кейингисини билган ҳолда юқорида характерлаб ўтилган методика бўйича комплекс меха-

низациялаштиришни тугаллаш учун қилинган қўшимча капитал сарфларнинг самарадорлигини ҳисоблаб чиқиш қийин эмас (8-жадвал).

Шундай қилиб, жадвалдан кўриниб турибдики, механизациялаштиришга қилинган капитал сарфларнинг самарадорлиги жуда юқоридир: янги техниканинг иш-

8 - ж а д в а л

Фарғона области колхозларида пахтачиликни механизациялаштиришга қилинган қўшимча капитал сарфларнинг самарадорлиги (пахта майдонларининг бир гектарига)

К ў р с а т к и ч л а р	
Янги техникага қўшимча сарфлар, сўм ҳисобида	145,0
Қўшимча ялли даромад, сўм ҳисобида	$(259 \times 0,20) = 56,8$
Қўшимча соф фойда, сўм ҳисобида	$(320 \times 0,20) = 64,0$
Капитал сарфларни қоплаш муддати	
а) ялли даромаднинг кўпайиши ҳисобига	2,80 йил
б) соф фойданинг кўпайиши ҳисобига	2 27 йил

лаб чиқариш қуввати тўла ўзлаштирилган тақдирда у ўзини бир йилда, уни ўзлаштириш даври ҳисобга олинганда эса (2—3 йил) 4—5 йил давомида қоплайди.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

1. Пахтачиликнинг ҳозирги техникавий қуроллантирилиши ва механизациялаштириш даражаси отулов технологияси давридагига қараганда бир гектар майдонга қилинадиган меҳнат сарфларини 3,1 марта камайтириш имконини яратди. Бироқ меҳнат сарфларини янада камайтириш имкониятларидан ҳали тўлиқ фойдаланилаётгани йўқ. Илғор колхозлар ва бригадалар машиналарнинг ҳозирги замон системасида бир гектар майдондаги ғўзага ишлов бериш учун 620—550 киши-соат сарфламоқдалар. Ҳолбуки, областдаги барча колхозларда ўрта ҳисобда 1064 киши-соат сарфланаётир. Колхозларнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга ол-

нинг аниқ маълумотларига ва комплекс механизациялаштиришни тугаллаш даврининг перспектив нормативларига асосланган бу ҳисоб йириклаштирилган кўрсаткичларда самарадорлик коэффициенти ва янги техникага қилинган қўшимча капитал сарфларни қоплаш муддатлари тўғрисида аниқ тасаввур ҳосил қилади (7-жадвал).

7 - ж а д в а л

Фарғона области колхозларида пахтачиликнинг умумий самарадорлигининг ўсиш кўрсаткичлари (экиннинг бир гектарига сўм ҳисобида)

Кўрсаткичлар	Дастлабки (базис) давр	Комплекс механизациялаштириш тугалланган йил
Ҳосилдорлик, центнер ҳисобида	25,7	32,0
Ялпи жамғарма (қийёсий нархларда)	1234	1536
Моддий-пул сарфлари		
а) ялпи жамғарманинг бир сўмига	0,40	0,35
б) экиннинг бир гектарига жами	494	537
Ялпи даромад	740	999
Бир киши-кунига меҳнат ҳақи	3,27	5,87
Ижтимоий истеъмол фонди	497	436
Шартли-соф фойда	243	563
Рентабеллик нормаси, процент ҳисобида	24	58

Жадвалдан кўриниб турибдики, келажакда пахтачиликнинг самарадорлиги базис (дастлабки) даврдаги қараганда анча юқори бўлади: ҳосилдорлик 5 центнер кўпаяди, меҳнатга ҳақ тўлаш 1,8 марта ошади, хўжаликларнинг рентабеллиги 24 процентдан 58 процентгача кўтарилади.

Капитал сарфларнинг самарадорлиги — ишлаб чиқаришнинг умумий самарадорлиги ҳақидаги масаланинг бир қисмидир. Кейингисини билган ҳолда юқорида характерлаб ўтилган методика бўйича комплекс меҳа-

низациялаштиришни тугаллаш учун қилинган қўшимча капитал сарфларнинг самарадорлигини ҳисоблаб чиқиш қийин эмас (8-жадвал).

Шундай қилиб, жадвалдан кўриниб турибдики, механизациялаштиришга қилинган капитал сарфларнинг самарадорлиги жуда юқоридир: янги техниканинг иш-

8 - ж а д в а л

Фарғона области колхозларида пахтачиликни механизациялаштиришга қилинган қўшимча капитал сарфларнинг самарадорлиги (пахта майдонларининг бир гектарига)

К ў р с а т к и ч л а р	
Янги техникага қўшимча сарфлар, сўм ҳисобда	145,0
Қўшимча ялпи даромад, сўм ҳисобида	$(259 \times 0,20) = 56,8$
Қўшимча соф фойда, сўм ҳисобида	$(320 \times 0,20) = 64,0$
Капитал сарфларни қоплаш муддати	
а) ялпи даромаднинг кўпайиши ҳисобига	2,80 йил
б) соф фойданинг кўпайиши ҳисобига	2 27 йил

лаб чиқариш қуввати тўла ўзлаштирилган тақдирда у ўзини бир йилда, уни ўзлаштириш даври ҳисобга олинганда эса (2—3 йил) 4—5 йил давомида қоплайди.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

1. Пахтачиликнинг ҳозирги техникавий қуроллантирилиши ва механизациялаштириш даражаси от-улов технологияси давридагига қараганда бир гектар майдонга қилинадиган меҳнат сарфларини 3,1 марта камайтириш имконини яратди. Бироқ меҳнат сарфларини янада камайтириш имкониятларидан ҳали тўлиқ фойдаланилаётгани йўқ. Илғор колхозлар ва бригадалар машиналарнинг ҳозирги замон системасида бир гектар майдондаги ғўзага ишлов бериш учун 620—550 киши-соат сарфламоқдалар. Ҳолбуки, областдаги барча колхозларда ўрта ҳисобда 1064 киши-соат сарфланаётир. Колхозларнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга ол-

ган ҳолда меҳнат сарфларини 1975 йилга мўлжалланган технология карталари бўйича тағин ҳам камайтириб, 520 киши-соатгача қисқартириш мумкин.

2. Жонли меҳнат сарфларининг камайиши ўзлаштирилган (моддий-пул) меҳнат сарфларининг бирмунча ўсиши билан бирга боради. Умумий харажатларнинг структурасида жиддий ўзгаришлар рўй беради: меҳнатга ҳақ тўлаш ҳажми 45 процент камаяди, машина-трактор паркини сақлаб туришга сарфланадиган харажатлар эса 15 процентдан 23 процентгача кўпаяди. Ишлаб чиқариш унумдорлигига қараганда меҳнатга ҳақ тўлашнинг ортиши туфайли маҳсулотнинг таннарихи ўзгармай қолаверади ёки ҳатто ошади. Шу муносабат билан колхозларнинг рентабеллик даражаси аста-секин пасаяди. Бу эса колхозларнинг кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришининг асосий формаси бўлган интенсивлаштириш суръатларига салбий таъсир кўрсатади.

3. Илғор колхозлар ва бригадаларнинг иш тажрибаларидан фойдаланилгани ҳолда меҳнатталабчанликни элементлари бўйича таҳлил қилиш, шунингдек, машиналар системасини ва технологияни такомиллаштириш бўйича берилган илмий тавсиялар экишгача бўлган даврда ва экиш вақтида меҳнат сарфларини 165 киши-соатдан 100,6 киши-соатгача, ғўза парваришида 404 киши-соатдан 260 киши-соатгача, пахта теримида 496 киши-соатдан 190 киши-соатгача, илмий жиҳатдан асосланган технология бўйича эса илғор бригадаларда 74 киши-соатгача камайтириш резервлари борлигини кўрсатади.

4. Комплекс механизациялаштиришни тугаллаш ва унинг самарадорлигини ошириш учун колхоз ишлаб чиқаришининг ташкилий-хўжалик шаройтларини тубдан яхшилаш зарур:

а) техника базасини мустаҳкамлаш ва машиналар системасидаги номувофиқликни тугатиш;

б) суғориладиган майдонларни яхшилаш ва капитал планлаштириш йўли билан ер территорияларини рационал ташкил этиш;

в) механизациялаштириш базасида меҳнат унумдорлигининг ўсиши натижасида бўшаб қолган колхозчиларни ишга жойлаштириш;

г) механизатор кадрларнинг малакасини ошириш;

д) техника тараққиётини иқтисодий рағбатлантириш методларидан янада тўлароқ фойдаланиш.

5. 1975 йилда пахта етиштириш бўйича белгиланган технология карталари асосида яқин беш-ўн йил ичида техника воситаларининг оптимал даражаси ва структураси белгилаб олинishi мумкин, бунда зоналар ва алоҳида олинган ҳар бир хўжаликнинг шароитларига татбиқан албатта конкретлаштирилиши лозим. Ана шу карталар асосида аниқланган ҳисобларга кўра, Фарғона области колхозларида ғўзаларнинг 70 проценти квадрат-уялаб ва қисман уялаб (оралиғи 60 см) ҳамда 30 проценти кенг қаторлаб (оралиғи 90 сантиметр) ўстирилади. Машиналарнинг тўрт қаторли системаси қўлланилган тақдирда тавсия этилаётган технология бўйича область колхозларида минг гектар майдондаги ғўзага ишлов бериш учун ўрта ҳисобда 24 сеялка, 24 культиватор, 26 пахта териш машинаси, 8 кўрак териш машинаси, 27 чопиқ трактори, 10—15 ҳайдов трактори талаб этилади. Комплекс механизациялаштиришни баътамом тугаллаш учун техника воситаларининг қиймати-ни 230 минг сўмдан 375 минг сўмгача кўпайтириш зарур.

6. Область колхозларининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда суғориладиган ер майдонларининг катталигини 2,7 гектардан 5—7 гектарга кенгайтириш лозим. Ерларни кенгайтириш ва текислашда тут дарахтларини кўчириб ўтқазиш ва хўжалик ичидаги суғориш шохобчаларини қайта қуриш ишларига кетадиган харажатларни биргаликда қўшиб ҳисоблаганда, бизнинг ҳисобимизча, 450—500 сўм сарфлаш талаб этилади. Бу харажат ҳосилдорликнинг ошиши, сувнинг тежалиши ва машиналардан анча самарали фойдаланиш ҳисобига 4—5 йил ичида қопланади.

7. Комплекс механизациялаштириш базасида область колхозлари шароитида меҳнатга яроқли ҳар бир кишига белгиланадиган пахта майдони 2—2,5 гектарга етказилиши мумкин. Бу яқин йиллар ичида 50—60 минг меҳнатга яроқли кишини бошқа ишларга ўтқазиш имкониятини вужудга келтиради. Шунинг учун колхозларни ривожлантириш планларида:

а) меҳнат сарфларининг перспектив нормалари бўйича меҳнат ресурслари балансини;

б) хўжалик ичида қўшимча равишда кўп меҳнат та-

лаб қиладиган соҳалар ва корхоналарни ривожлантириш тадбирларини;

в) хўжалик ичида фойдаланиш имконияти бўлмаган колхозчиларни район, область ва республика аҳамиятига молик корхоналарга ишга жойлаштиришни;

г) ишлаб чиқаришнинг бошқа тармоқларига юбориладиган колхозчиларни колхоз маблағлари ҳисобига тайёрлаш тадбирларини кўзда тутиш керак.

8. Тракторчи-механизаторларни тайёрлаш область колхозларининг техника билан қуролланиш даражасидан ортда қолмоқда. Ҳар юз тракторга фақат 120 тракторчи тўғри келади. Булардан фақат 18 кишигина I ва II класс малакали тракторчилардир. Аслида машиналардан самарали фойдаланиш учун 170 механизатор талаб қилинади. Тракторчи-механизатор кадрларнинг мавжуд қўнимсизлигига барҳам бериш учун совхозлар учун ишлаб чиқилган ҳамда КПСС Марказий Комитети, СССР Министрлар Совети ва ВЦСПС томонидан 1970 йил июль ойида маъқулланган қондалар асосида колхозларда уларнинг меҳнатига ҳақ тўлаш ва моддий рағбатлантиришнинг янги системасини жорий этиш мақсадга мувофиқдир. Бунинг учун тракторчиларнинг меҳнатини ҳисобга олишни яхшилаш, иш нормасини аниқлаш, колхоз механизаторларини тайёрлаш ва қайта аттестациядан ўтказиш ишини рўёбга чиқариш лозим.

9. Техника тараққиётини рағбатлантириш мақсадларида раҳбар ходимлар ва мутахассисларни мукофотлаш ҳамда моддий ва маънавий жиҳатдан рағбатлантиришни ишлаб чиқаришнинг энг муҳим технологик жараёнларини механизациялаштириш даражасини ошириш бўйича план топшириқларининг бажарилишига ҳамда техникадан самарали фойдаланишнинг сифат кўрсаткичларига боғлиқ қилиб қўйиш мақсадга мувофиқдир.

10. Янги типовой методика бўйича қилинган ҳисоб шуни кўрсатадики, комплекс механизациялаштиришни тугаллаш учун зарур бўлган янги техника учун қилинган қўшимча сарфлар юксак иқтисодий самара беради. Ишлаб чиқариш қувватлари тўла ўзлаштирилган тақдирда бу харажатлар ялпи даромаднинг кўпайиши ҳисобига 2,8 йилда, ўзлаштиришга кетган вақт ҳам ҳисобга олинганида 4—5 йилда, қўшимча соф фойда ҳисобига эса тегишли равишда 2,27 ва 3—4 йилда қопланади.

Баҳоси 6 т.

Индекс 75406